

Наталія ЛАВРІНЕНКО,
Інститут соціології Національної академії наук України

ДИНАМІКА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Весь попередній досвід розв'язання жіночого питання в нашій країні не сприяв подоланню підпорядкованого становища жінки в системі суспільних відносин, тобто їх, відносин, патріархатності. На жаль, і тепер, всупереч обраному напрямкові розвитку демократичного устрою громадського життя, українське суспільство не посліщає визнати гостроту й нерозв'язаність проблеми нижчого соціального статусу жінок порівняно зі статусом чоловіків у системі суспільних відносин.

Протягом багатьох десятиліть наукові праці з соціальної стратифікації ігнорували той вид стратифікації, який зумовлювався гендерними розходженнями, роль гендера залишалася невидимою. Однак гендер сам по собі є одним із яскравих прикладів стратифікації. Немає таких суспільств, у яких, у низці сфер соціального життя, чоловіки не володіли б більшим багатством, впливом і статусом, ніж жінки (1).

Термін гендер (*gender – pid*) позначає стать як соціальне поняття і явище, як усе те соціальне, що утворюється над біологічною статтю (*sex*). Категорія біологічної статі набуває гендерного статусу через присвоєння імені, вибір одягу і використання інших гендерних ознак. Іншими словами, бути чоловіком або жінкою – це не просто бути людиною з жіночою або чоловічою анатомією; одного цього недостатньо, суспільство пропонує індивідам відповідати визначеним соціокультурним експектаціям щодо прийнятих у ньому «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду, чоловічого й жіночого.

Дж. Лорбер у книзі: «Парадокси гендера» для позначення цього соціального феномену вживає термін «робити (вибудовувати) гендер» [2]. Пояснити, чому це

творення (вибудова) гендера робиться з моменту народження, постійно і кожним індивідом, можна, досліджуючи не тільки індивідуальний гендерний досвід, а і сам феномен гендера як соціального інституту. Гендер як соціальний інститут — це один із головних способів, за допомогою якого людство організує своє життя. Варто лише зауважити, що існує два способи добору індивідів для досягнення будь-яких суспільних цілей: перший — на основі їхнього таланту, здібностей, мотивації й компетенції, тобто продемонстрованих ними *особистих досягнень*; другий — на основі їхньої *належності до визначеної статі (гендера), раси, етносу*, тобто членства у певній соціальній групі. Різні суспільства з різною інтенсивністю використовують ці два підходи в оцінці індивідів, однак кожне суспільство використовує при цьому гендер і віковий розподіл. У цьому сенсі, гендер є *дифузійним*, тобто широко розповсюдженим статусом.

Формування незалежної Української держави, що почалося після колапсу комуністичного режиму, автоматично не забезпечило зменшення гендерної нерівності. Спостерігається якийсь парадокс: незважаючи на проголошення демократичного шляху розвитку країни, на практиці відроджується і вільно виявляється як у висловлюваннях окремих людей, так і в текстах засобів масової інформації різного роду патріархатна міфологія, що бачить жінку тільки в родині. Навіть більше, ця сфера декларується для неї головною, отже, у всіх інших сферах — у праці, політиці, прийнятті важливих для суспільства економічних рішень — їй віддається «друга» після чоловіка роль.

Одночасно із Заходу прийшли аж ніяк не найкращі зразки масової культури, у яких закодовані давно вивчені й розкритиковані на тім же Заході соціо-статеві стереотипи. Ці дві утопії — місцева й експортована — незважаючи на удаване розходження, мають спільний фундамент — *патріархатний світогляд*, що проповідує подвійні стандарти поведіння, моралі (різні для чоловіків і жінок) і, таким чином, нерівне становище

жінки в суспільстві порівняно з чоловіком. Саме патріархатними поглядами значної частини населення (за даними опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України в 2003 році, такі погляди поділяють в Україні приблизно 40% чоловіків і 20% жінок) зумовлені факти дискримінації жінок у повсякденному житті.

Найчіткіше гендерна нерівність спостерігається у таких сферах нашого життя:

У сфері сімейного життя

- Збільшення в сімейних жінок часових витрат на ведення домашнього господарства до обсягів, що охоплюють увесь час, — після професійної праці поза домом і задоволення фізіологічних потреб (таких, як сон тощо). Традиційно домашні роботи — купівля продуктів, готування їжі, прибирання будинку — залишаються переважно жіночими. До того ж, в умовах зубожіння основної маси населення і, відповідно, скорочення його купівельної спроможності, ще більше зросли витрати жіночої енергії на ведення домашнього господарства. Додаткового часу вимагає пошук дешевших продуктів, готування трудомістких, але недорогих домашніх страв і т. д. Окрім того, різко скоротилася кількість підприємств сфери послуг в Україні. Усе це призводить до того, що крім праці у сфері народного господарства, жінки в будень витрачають на домашню роботу в середньому 3 години, а у вихідні дні — до 5–6 годин.

Часові щоденні витрати сімейних чоловіків на ведення домашнього господарства в середньому — не більш однієї години в міських умовах і 45 хв. — у сільській місцевості. Таким чином, як і раніше, зберігається нерівномірний і нерівноправний розподіл праці для обслуговування родини між її членами.

- Насильство щодо жінок, яке має місце в сучасних українських родинах, — яскравий приклад бажання панувати над жінкою, властиве певній частині чоловіків. Вибіркові моніторингові опитування населення України, які проводить, починаючи з 1994 року, Інститут соціології Національної академії наук України, свідчать,

що побої з боку чоловіків або співмешканців довелося перенести кожній п'ятій опитаній жінці (3). *Показово, частка жінок, що потерпає від насилля, залишається протягом останнього десятиріччя постійною, і, на жаль, не зменшується.*

У сфері праці

- Жінки частіше програють у конкурентній боротьбі за «гарне» місце на ринку праці, що дозволяє економістам і соціологам як неокласичної, так і марксистської спрямованості говорити про існування *гендерної сегрегації* у сфері професійної зайнятості. Під гендерною професійною сегрегацією за ознакою статі розуміється тенденція працевлаштування жінок за строго визначеними професіями, галузями зайнятості і посадовими категоріями. Розрізняють два види гендерної сегрегації у сфері зайнятості: горизонтальну й вертикальну.

Під *горизонтальною професійною сегрегацією* розуміють нерівномірний розподіл чоловіків і жінок за галузями економіки й професіями. Так, найбільша концентрація жінок спостерігається в галузях, що за характером праці відносять до сфери обслуговування: у торгівлі працює 75% жінок, у системі освіти – 74%, у сфері охорони здоров'я – 80%, у громадському харчуванні – 84% (Україна, 1997 р.).

Вертикальна професійна сегрегація означає непропорційний розподіл жінок за рівнями посадової ієрархії. Приналежність до однакової професії і співмірна кваліфікація для жінок часто зовсім не означає рівний доступ до кар'єрного просування порівняно з чоловіками-колегами.

У межах однакових сфер зайнятості чоловіки й жінки мають зовсім різні перспективи просування, тобто статусні наслідки певних занять різні для чоловіків і жінок. Особливо це помітно у сфері управління – що вищий соціальний статус посади, тим менша ймовірність, що її обійматиме жінка. На 1.10.2005 року в нашій країні не було жодної жінки-міністра. За даними досліджень [4], у сфері приватного бізнесу підпри-

емств, які працюють під керівництвом жінок, утричі менше, ніж підприємств, де головують чоловіки.

- Окрім дискримінації за ознакою статі при наймі на роботу і кар'єрному просуванні, типовою є ситуація *дискримінації в оплаті праці*. За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, протягом останнього десятиліття заробітна платня жінок становить у середньому близько 60% заробітної платні чоловіків (табл. 5). Ще істотніше гендерні розходження виявляються в доходах населення в цілому. Практично у всіх вікових групах рівень доходів чоловіків значно перевищує рівень доходів жінок, у середньому в 1,6 раза. Наслідок такої ситуації – підвищений ризик зубожіння для жіночої половини населення України, особливо в ситуації, коли жінка є єдиним годувальником у родині.

Які причини зумовлюють дискримінацію жінок у сфері праці? Генрі Беккер, лауреат Нобелівської премії, класифікує ці причини у такий спосіб (5). По-перше, дискримінація має місце *з боку роботодавця* як під час прийому на роботу, так і потім, при оплаті праці. Виявляється цей вид дискримінації у тому випадку, коли роботодавець має упередження проти прийому на роботу тих або інших демографічних або етнічних груп працівників. *Чим більше роботодавець має упереджень проти жінок, тим більшою буде, на його підприємстві, різниця між сумами заробітної платні, сплаченої чоловікам і жінкам.*

По-друге, існує дискримінація *з боку споживача*, як правило, у тих сферах праці, де висока частота й інтенсивність контактів із клієнтами. Якщо клієнт бажає, щоб його обслуговував чоловік, то жінці, котра претендує на це робоче місце, доведеться погоджуватися на нижчу оплату праці, щоб за інших рівних умов ця вакансія не була віддана претендентові-чоловікові.

По-третє, дискримінація *з боку працівника* (тобто колег по роботі) має місце тоді, коли деякі групи працівників не бажають вступати в трудові відносини з особами певної статі. Наприклад, частина чоловіків і жінок не хотіли б працювати під началом жінки-керівника.

У суспільно-політичному житті

- Недостатньою є участь жінок у управлінні державою. Серед депутатів українського парламенту (15-го скликання) жінки становили лише 5%. З моменту проголошення України незалежною державою у Верховній Раді відсоток жінок ніколи не перевищував 8.

Закономірно виникає питання: чому ж соціостатева нерівність така живуча і чому, незважаючи на всі розмови про необхідність її ліквідації, не вдається цього зробити? На першу частину цього запитання відповіді нескладно: дискримінація за статевією ознакою тільки тоді може бути ліквідована, коли буде змінена система гендерних ролей і стереотипів, що їх ці ролі закріплюють. На другу частину питання відповіді складніше, оскільки всі стереотипи, а особливо гендерні, неможливо змінити в одну мить. Як і вся сфера суспільної свідомості, ці стереотипи змінюються вкрай повільно, чим і зумовлені їхня живучість і трансляція з покоління у покоління.

Стійкість соціостатевих (гендерних) стереотипів має і ще одне пояснення, яке можна прочитати в підручнику Н. Смелзера з соціології [6]. Справа в тім, що їхнє існування базується на активній дискримінації «жінок з боку чоловіків, що намагаються зберегти свої привілеї, владу й багатство». За останні сто років саме життя значно змінило уявлення щодо мужності, жіночності і «природної» нерівноправності статей. Сучасна економіка вже не може існувати без праці жінок, самим цим фактом руйнуючи міф про нездатність жінок до інтелектуальних занять і виконання складних професійних обов'язків.

Слід сказати, що в суспільствознавчих науках радянського періоду основний акцент робився *на соціально-класових характеристиках* індивідів і груп, статеві відмінності вважалися не аж так істотними й важливими. Причому практично забуто було і те, про що ще в 20-і роки писав класик соціології П. Сорокін. У другому томі своєї «Системи соціології» [7] він, випереджаючи багатьох феміністок та феміністів, описує соціальний механізм виникнення соціостатевих

(гендерних) відмінностей між двома половинами людства — чоловіками й жінками. Коротко його теорію «статевих угруповань» можна викласти в такий спосіб: статеві ознаки віднесено до числа тих, які впливають на всю поведінку людини. Їхня наявність спричиняє виконання функцій (фізіологічних, психічних і соціальних), властивих або жінці, або чоловікові. Ці ознаки накладають відбиток на всю природу людини, визначаючи напрямок поведінки чоловіка або жінки. Але якщо є така відмінність, то існує і ґрунт для статевих протиріч і антагонізмів, навіть для опозиції щодо іншої статі і, можливо, взаємної боротьби.

Жінки, незважаючи на всі їхні відмінності щодо приналежності до певної релігії, раси, професії, майнового стану тощо, мають низку загальних, суто жіночих інтересів, що стають основою для їхньої солідарності й об'єднання. Ці загальні інтереси протиставляють їх чоловічій половині. Те ж стосується і чоловіків. Протягом століть з жіночою статевою групою поєднувалося поняття *позбавлення в правах*, із чоловічою — *привілейованість*; жінки виявилися підвладними, чоловіки — володарями. Ці відмінності, у свою чергу, викликали ряд нових явищ у соціальній, розумовій і моральній сферах; у кожній статевій групі гіпертрофувалися одні риси й атрофувалися інші.

Отже, маємо підстави стверджувати, що гендерний підхід як метод для аналізу найширшого кола соціально-економічних, політичних і соціокультурних явищ виник не на голому місці і не є амбіційною вигадкою фемінізму (як стверджують деякі його супротивники). Він створювався як на основі нових життєвих реалій участі жінок у сфері виробництва, науки й культури, так і на базі наукових досліджень у соціології, культурології, етнографії.

Соціостатеві (гендерні) проблематика, у тому числі вивчення проблеми гендерної нерівності, в останні роки бурхливо розвивається, у результаті чого з'явилося чимало фундаментальних робіт, присвячених гендерним дослідженням. Заслуга класиків фемінізму [8] у тім

і була, що їм удалося розкрити патріархатний, маскуліністський характер більшості сучасних суспільств. *Маскулінізм* як ідеологія, що виправдовує й затверджує чоловіче домінування, властивий не тільки західним суспільствам. Набагато яскравіше виражений він у країнах, що сповідують іслам. Представники гуманістичного й інтелектуального напрямів фемінізму дуже точно помітили, що маскуліністська культура деформує й придушує не тільки жінок, а й чоловіків. «Сильний» чоловік затверджується на тлі й за рахунок «слабкої» жінки; торжество його сили можливо тільки через приниження й придушення її особистості. Але в такій ситуації немає переможців: пан і раб завжди залежать один від одного; поневолюючи, не можна стати вільним.

Домінування «чоловічого» у патріархатній культурі призводить до культу сили в суспільних відносинах. Принцип насильства й придушення, властивий маскуліністському світоглядові, переноситься на взаємини людини й природи, батьків і дітей, жінок і чоловіків, на національне питання (взаємини великих і малих народів і т. д.). На протигагу маскулінінній культурі феміністки висунули ідею про необхідність формування нової, немаскуліністської свідомості, орієнтованої не на агресію й завоювання, а на *співробітництво*, що виключає будь-яке придушення особистості.

Механізмом, що забезпечує закріплення й трансляцію з покоління в покоління гендерних ролей, є *гендерні стереотипи*. Під соціальними стереотипами (куди входять і гендерні) розуміються спрощені, схематизовані образи соціальних об'єктів і подій, що мають значну стійкість. У ширшому сенсі стереотип – це традиційний, звичний канон думки, сприйняття й поведінки. Стереотип допомагає людині орієнтуватися в тих обставинах, які не вимагають від неї серйозних роздумів або індивідуальних рішень. Але стереотипи як підсвідомі стандарти поведінки відіграють негативну роль у ситуаціях, де потрібна повна інформація й об'єктивна оцінка; іноді стереотипи, як певні застигли конструкти, сприяють виникненню й закріпленню упереджень, ворожості до нового.

У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведіння й риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче». Психологи ж установили, що не існує «чисто» чоловічої і «чисто» жіночої особистості. Усім: чоловікам і жінкам – різною мірою властиві активність і пасивність, самостійність і залежність. Будь-яка особистість являє собою поєднання всіляких рис характеру.

У результаті тиску патріархальних гендерних стереотипів складається парадоксальна ситуація, описана соціологом Миррою Комаровські ще на початку 40-х років: щоб не бути «нежіночими», щоб їх не вважали «синьою панчохою», розумні і здатні до навчання дівчата намагаються, іноді підсвідомо, здаватися дурнішими й безпомічнішими, аби бути «жіночнішими». Це явище дістало назву *«правила бути на два кроки позаду чоловіка»*. Зайве пояснювати, як багато втрачають і самі жінки, і суспільство внаслідок незатребуваності інтелекту, нереалізованих здібностей жінок, а це – половина людства.

Негативний вплив патріархатної системи гендерних ролей позначається на трьох рівнях: індивідуальному, міжособистісному і соціальному.

На індивідуальному рівні як у жінок, так і у чоловіків виконання патріархатної гендерної ролі, що суперечить власним прагненням і бажанням особистості, відбивається на психічному й фізичному здоров'ї, на загальній задоволеності життям, роботою, родиною. Гендерна роль, що нав'язується патріархатними стереотипами чоловікові, надзвичайно важка. Бути «переможцем» завжди і в усьому, як показали спеціальні медичні дослідження, – небезпечно для здоров'я, зокрема, збільшує ризик виникнення серцевих захворювань. Спрямованість на успіх і гроші (часто – будь-якою ціною) призводить до того, що злочинність має, в основному, «чоловіче обличчя».

На рівні міжособистісних відносин роль, що нав'язується чоловікові, роль сильного, стриманого у своїх

емоціях, «який ніколи не плаче», супермена, приводить до того, що він, як правило, не може знайти взаєморозуміння з навколишніми і виглядає черствою людиною, а іноді, зрештою, таким і стає. Крім того, виконання ролі супермена позбавляє чоловіка можливості «виговоритися», розповісти будь-кому про свої неприємності і тим самим зняти або зменшити емоційну напругу.

Нерівність жінки в родині (у тому разі, коли вона побудована на владі чоловіка й підпорядкованості дружини) спричиняє те, що заміжні жінки страждають значно більшим числом фізичних і психічних хвороб, ніж самотні жінки. Цей феномен виявляється й у такому екстремальному явищі, як самогубство. Число самогубств вище серед заміжніх жінок і самотніх чоловіків, ніж серед самотніх жінок і одружених чоловіків (Е. Дюркгейм, 1912).

На соціальному рівні гендерні стереотипи, що зберігаються і відповідають минулим умовам життя, заважають ефективному включенню жінок у сферу виробництва, у науку, в економічне й політичне управління суспільством. У нашій культурі, так само, як і в західній, успіх і компетентність чітко заохочуються тільки щодо чоловіків. Для жінки успіх має неоднозначні наслідки. Нерідко жінка, що домоглася успіху, «карається» оточенням; замість визнання її заслуг вона одержує реакцію роздратування й заздрості з боку своїх колег і друзів.

Особливо слід зазначити феномен *прихованої дискримінації жінок*. Психологами вже давно помічено, що до думки жінок рідше прислуховуються, навіть якщо вона дійсно корисна; жінок частіше перебивають, вони менш, ніж чоловіки, впливають на думку малої групи, у якій перебувають. Часто слушне рішення, запропоноване жінкою, узагалі не сприймається групою доти, поки його не повторить чоловік. Кваліфікована робота, зроблена жінкою, оцінюється нижче, ніж якби її виконав колега-чоловік. Таким чином, *блокування заохочення* за професійні успіхи зводить перед жінкою невидимий бар'єр. Тим самим її ніби змушують відігра-

вати традиційну роль пасивної жінки. От чому супротивники фемінізму так люблять посилатися на Софію Ковалевську, жінку-математика, яка після обрання її членом-кореспондентом Академії наук сказала, що вона дійсно почувала себе після цього безмірно нещасливою. Той, хто приводить цей приклад, звичайно, вважає, що щастя жінки не може полягати в професійних досягненнях, а якщо вона усе-таки обере цей шлях, то буде нещаслива. При цьому нікого не цікавить, а чи були щасливі в особистому житті чоловіки, обрані членами-кореспондентами. Здається, далеко не всі. Але це як повчальний приклад ніколи не згадується у зв'язку з їхнім обранням.

Крім непрямого впливу гендерних стереотипів про нібито нездатність жінок до висококваліфікованої професійної діяльності, а також про те, що у разі успішної професійної кар'єри вона не зможе знайти собі чоловіка або зберегти його, у сфері праці, як уже зазначалося вище, існує *пряма дискримінація жінок*. Особливо вона помітна при розгляді *внутрішньої системи стратифікації, що існує в багатьох професіях*, зокрема у тих, котрі у верхівковій своїй частині добре оплачуються. Жінки в цьому випадку концентруються на більш низьких, гірше оплачуваних посадах. Заслуга фемінізму в тім, що його засновники почали боротьбу з гендерними стереотипами, що приводять в остаточному підсумку до дискримінації жінок. Ними був уведений в обіг термін *сексизм*, що позначає позицію або дію, що принижує або недооцінює і стереотипізує людей за ознакою статі. У ще більш широкому сенсі сексизм — це орієнтація, що ставить у несприятливі умови одну стать стосовно іншої.

У суспільних науках існує кілька теорій, що пояснюють диференціацію соціостатевих (гендерних) ролей і причини їх виникнення. Згідно зі структурно-функціоналістською теорією Т. Парсонса і Р. Бейлса (1955),— подібна диференціація має позитивну функцію, оскільки сприяє нормальному функціонуванню родини, де роль батька — *інструментальна* (підтримка зв'язку

між родиною і зовнішнім світом, матеріальне забезпечення родини; а роль матері — *експресивна* регулювання взаємин у родині, турбота й емоційна підтримка). Причому роль дружини в цій теорії виводиться зі здатності жінки народити дітей й доглядати за ними. Оскільки чоловік не може народити, він покладає на себе інструментальну роль. Ця *функціоналістська теорія* хоча багато в чому і правильна, однак у даний час не все може пояснити, до того ж вона трохи відстає від нових реалій життя. По-перше, у наш час домінує одностаття або двостаття родина, і в жінки не увесь час іде на виховання дітей, залишаються тривалі життєві періоди, коли вона виконує якісь інші ролі. По-друге, як показала М. Мід, саме такий, як у теорії Т. Парсонса, розподіл гендерних ролей далеко не завжди обов'язковий.

Рендал Коллінз (1975) розробив іншу теорію, що пояснює диференціацію гендерних ролей. Він вважає, що сексуальна нерівність обумовлена конфліктом між пануючою групою (чоловіками) і залежною групою (жінками). Причому, виникнення цієї нерівності він зв'язує з тим фактом, що чоловіки були крупніші й сильніші за жінок і чинили на них сексуальний тиск. В даний час, на його думку, міра залежності жінки визначається двома факторами: 1) матеріальною залежністю; 2) цінністю жінки як власності, що підлягає обмінові. Свою теорію Коллінз називає *теорією конфлікту*. Але цю теорію ще можна назвати теорією обміну, оскільки вчений вважає, що здоров'я жінки, її освіченість і здатність заробити поза домом тільки збільшують її вартість при обміні і допомагають їй претендувати на вибір привабливішого партнера.

Досить поширені на Заході *неомарксистські теорії* пояснення соціостатевих (гендерних) ролей (Х. Хартманн, А. Янг). Головне, із чого вони виходять, полягає в наступному: корені нерівності — у самій структурі капіталізму й патріархату, що виключають свободу сексуального вибору у жінок та використовують їхнє підпорядкування для забезпечення гнучкості ринку в умовах капіталізму. З цією метою жінкам на ринку

праці відведено вторинний сектор *низькооплачуваних робочих місць*, що у разі потреби завжди можна скоротити.

На жаль, жодна з цих теорій не дає досить вичерпного пояснення причин соціальної диференціації гендерних ролей. Як справедливо зауважив Дж. Смельзер, щодо цих теорій було б найбільш доцільно визначити *типи суспільств і ситуацій*, у яких складалися ці розбіжності гендерних ролей, а потім виділити *фактори*, що сприяють формуванню системи цінностей, на основі яких і складалися ці ролі. Виконуючи визначені гендерні ролі, стать стає одним з основ соціальної стратифікації індивідів у соціальному житті суспільства.

У сучасній західній соціологічній літературі велика увага приділяється *проблемі співвідношення гендерного і соціально-класового статусів індивіда*. І, якщо з постулатом, що гендерні розбіжності мають більш глибокі історичні корені, ніж класові системи, — згодні всі, то залишається дискусійним питання: на основі якої концептуальної моделі визначати соціально-класовий статус жінки? — виходячи із соціально-класового статусу її чоловіка або батька, чи з власної професійної позиції у системі поділу праці. Перша концептуальна модель дістала назву — *конвенціонального підходу*, друга — *індивідуального підходу*.

Прихильники конвенціонального, традиційного, по своїй суті, класового аналізу (Дж. Голдторп, Т. Парсонс, Р. Блаунер та ін.) вважають, що, оскільки жінки частіше, ніж чоловіки, зайняті на роботі неповний робочий день, здебільшого їхня кар'єра переривається через дітонародження й необхідність догляду за малолітніми дітьми, велика частина жінок перебуває в економічній залежності від своїх чоловіків — їх класова належність повинна визначатися класовим становищем чоловіка або батька.

Під впливом феміністської критики, а також даних досліджень про характеристики сучасних родин (Р. Філдберг, Е. Гленн, К. Герсон, Р. Еріксон), традиційний погляд на соціально-класовий статус жінки активно

переглядається прихильниками індивідуального підходу. Аргументація такого перегляду така: по-перше, є родини, де професійний статус дружини, а відповідно, і її дохід, вищий, ніж у чоловіка. По-друге, зростає частка родин, де єдиним годувальником є жінка. По-третє, як пише Е. Гідденс [9], у безлічі родин спостерігається ніби «перетинання класів», коли робота чоловіка належить до більш високої класової категорії, ніби робота дружини, або (що трапляється рідше) навпаки. Відносини подібного роду мало вивчені, і тому не можна бути упевненими в правильності тієї точки зору, що саме робота чоловіка є визначальним чинником для статусу всієї родини. Дослідження останніх років показують, що люди в подібних родинах мають тенденцію вводити елементи різних класових позицій у життєдіяльність своєї сім'ї. Тому *соціологи феміністської спрямованості пропонують використовувати індивіда, а не родину як одиницю стратифікаційного аналізу. Такий індивідуальний підхід робить видимим власний соціально-економічний статус жінок.*

Для визначення соціально-класового статусу родини в цілому останнім часом досить часто використовується **домінантний** підхід (Р. Еріксон, С. Макеев), що однаковою мірою враховує статус зайнятості обох чоловіка й жінки, а соціально-класову характеристику родини в цілому дорівнює до становища того з чоловіка й жінки, хто має *більш високе професійно-посадове становище* [10].

Зміст гендерного підходу полягає в показі не тільки культурно детермінованих відмінностей між статями, а й того, як культурне конструювання цих відмінностей позначається на **соціальному статусі гендерних груп**: положенні на ринку праці, можливостях кар'єрного просування, доступі до сфер прийняття політичних і економічних рішень і, відповідно, до у сіх тих матеріальних благ, що супроводжують заняття певної статусної позиції. На думку Д. Скотт, саму дефініцію гендера треба для кращого розуміння розділити на дві пов'язані між собою частини: «гендер – це конститутивний

елемент соціальних відносин, заснованих на зовнішніх відмінностях між статями, і гендер – це первинний спосіб визначення відносин влади» [12]. Той факт, що гендерні відносини мають у своїй підставі відносини з приводу влади, на рівні повсякденної свідомості часто не усвідомлюється. Влада, як соціальний феномен, завжди виявляється у визначеній ієрархії й сегрегації, і гендерні відносини дають нам яскраві їхні приклади. Під гендерною сегрегацією (або професійною сегрегацією за ознакою статі) розуміється стійка тенденція працевлаштування чоловіків і жінок за строго визначеними професіями, галузями і посадовими позиціями.

Очевидно, що соціально-економічний статус індивіда, у більшості випадків, напряму залежить від того факту – де і ким він працює і яку матеріальну винагороду він одержує за свою працю. У свою чергу, останній фактор визначає можливість задоволення для індивіда як його матеріальних, так і духовних потреб. Можна припустити, що в сучасному українському суспільстві існують значні розбіжності, сконструйовані як нерівність життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості у власників чоловічого й жіночого гендерних статусів.

Таким чином, гендерні відносини конструюються як відносини соціальної нерівності. Факти такої соціальної нерівності виявляються за допомогою порівняльного аналізу чоловічого й жіночого соціально-економічного статусу.

На жаль, з моменту народження життєві шанси і можливості в індивідів різні, і не кожному вдається потім домогтися високого рівня задоволення матеріальних і духовних потреб, домогтися того ступеня волі в реалізації своїх життєвих планів, з яким звичайно пов'язується поняття щасливого, вдало сформованого життя. У таблиці 1 наводиться суб'єктивна оцінка респондентами своїх життєвих шансів і можливостей з погляду їх гендерного статусу. (Використана дослідницька методика, розроблена Дж. Голдторпом, адаптована до наших умов).

Треба особливо відзначити, що, згідно з даними моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України, більша частина населення України, практично, не може в повному обсязі задовольняти усі свої життєві потреби; індекс життєвих шансів і, відповідно, можливостей їхнього здійснення, з усіх позицій має негативне навантаження. Варто зробити застереження, що у вибірку, на основі якої здійснювалося моніторингове опитування населення, практично не ввійшли найбільш «багаті» шари населення, адже ця категорія в наших умовах уникає «світитися» в опитуваннях і, узагалі, не хоче декларувати свій високий соціально-економічний статус. Однак нас більше цікавить не цей, а гендерний аспект аналізу емпіричних даних. І, із цього погляду, можна говорити, що *навіть у рамках дуже низьких життєвих шансів і можливостей задоволення потреб, що властиві більшій частині населення України, гендерні відмінності виявляються з дивною закономірністю. І це свідчить про справді нижчий соціально-економічний статус жінки порівняно зі статусом чоловіка.*

Практично, з усіх позицій запитальника, що відбиває весь спектр матеріальних і духовних благ, наданих людиною сучасною цивілізацією, жінки оцінили свої шанси і можливості володіти ними нижче, ніж чоловіки. Причому, щодо деяких можливостей (радше, треба говорити про неможливості) здійснення певних складових життєвого успіху відповіді жінок особливо песимістичні. Це стосується низької оцінки жінками шансів на

Таблиця 1

**Власні життєві шанси й можливості
за оцінкою чоловіків і жінок*, 2003 р.**

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
Я маю можливість цілком задовольняти свої потреби в продуктах харчування	– 0,34	– 0,50

Продовження табл. 1

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
Я маю можливість цілком задовольняти свої потреби в одязі, предметах щоденного споживання	- 0,43	- 0,59
За необхідності поліпшити умови життя я можу купити квартиру або побудувати будинок	- 0,76	- 0,85
Я можу собі дозволити придбання автомобіля	- 0,79	- 0,89
Я маю можливість робити заощадження	- 0,57	- 0,43
Під час відпустки я можу дозволити собі повноцінний відпочинок біля моря, у санаторії, пансіонаті	- 0,70	- 0,78
Я маю можливість різноманітно, відповідно до особистих інтересів проводити вільний час	- 0,38	- 0,50
Я маю/мав(мала) можливість побудувати особисте життя так, як я хотів(хотіла)	- 0,22	- 0,26
Я можу за бажанням переїхати жити в інший населений пункт	- 0,33	- 0,45
Я маю /мав(мала) можливість одержати таку освіту, про яку мріяв(мріяла)	- 0,36	- 0,43
У мене є можливість дати дітям вищу освіту	- 0,36	- 0,48
У мене є можливість одержувати якісне медичне обслуговування	- 0,55	- 0,63
У мене є шанси здійснити життєві плани, домогтися успіху в житті	- 0,36	- 0,50
У мене є можливість бути забезпеченою людиною	- 0,57	- 0,68

Продовження табл. 1

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
У мене є шанси здійснити життєві плани, домогтися успіху в житті	– 0,36	– 0,50
У мене є шанси на посадове просування, професійні перспективи	– 0,49	– 0,63
Я маю можливість відкрити власну справу	– 0,64	– 0,72
Для мене є реальною погрозою стати безробітним	– 0,11	– 0,17
У мене є можливість для підвищення кваліфікації, рівня своїх знань і звичок	– 0,27	– 0,44
У мене є можливість жити краще, ніж мої батьки	– 0,15	– 0,32
У мене є можливість зробити життя дітей краще, ніж моє власне	– 0,18	– 0,33
У мене є можливість мати цікаву, добре оплачувану роботу	– 0,43	– 0,62

* Індекс розраховувався за формулою: $I = [(A5 - A1) + 0,5(A4 - A2)] : N$, де $A - 5$ – цілком згодний; $A - 4$ – скоріше згодний; $A - 2$ – скоріше незгодний; $A - 1$ – зовсім незгодний; N – загальна кількість тих, хто відповів на запитання.

«можливість мати цікаву, добре оплачувану роботу», «просування по службі, професійні перспективи», «можливість зробити життя дітей кращим, ніж своє власне». Навіть щодо такої елементарної потреби, як «цілком задовольняти свої потреби в продуктах харчування», можливості жінок, у цілому, значно менші. І як завершальний штрих: жінки-респондентки у два рази рідше відзначають для себе «можливість жити краще, ніж їхні батьки» порівняно з чоловіками-респондентами.

На узагальнююче питання про шанси респондента домогтися успіху в житті, у сумі, половина опитаних

жінок (50%) відповіли, що їхні шанси або «нижчі, ніж у більшості людей» (17%), або, що в них «немає ніяких шансів, узагалі, домогтися успіху в житті» (33%). Серед чоловіків-респондентів частка песимістично налаштованих з вищеперелічених позицій значно менше, і, у сумі, складає не набагато більше третини опитаних чоловіків (36%). Крайнього песимізму щодо досягнення успіху в житті дотримують 23% чоловіків (вважають, що в них немає ніяких шансів на успіх), і 13% – що їхні шанси нижчі, ніж у більшості людей. Гендерна нерівність життєвих шансів, що була відкрита, позначається на можливості досягти високого або хоча б прийнятного соціально-економічного статусу. На думку майже половини опитаних жінок, у нашому суспільстві чоловікові легше досягти матеріального благополуччя такої ж точки зору дотримується і більш чверті чоловіків (таблиця 2).

Таблиця 2

Гендерний аспект важкості/легкості досягнення матеріального благополуччя, 2003 р. (%)

Досягнення матеріального благополуччя	Стать	
	чоловіки	жінки
Жінці легше	13	6
Однаково	38	30
Чоловікові легше	28	45
Важко сказати	21	19

Звертає на себе увагу значна частка чоловіків і жінок, яким важко що-небудь сказати з цього приводу (п'ята частина і тих, і інших).

Такий же частині опитаних важко дати відповідь і на питання: «Чи є рівноправними чоловіки й жінки в родині і на роботі?». Значна частка тих, кому важко що-небудь сказати з цього приводу, свідчать про те, що в

нашому суспільстві просвітительська робота з гендерної проблематики тільки-но починається. На жаль, дана тематика в нашому суспільстві вважається «несерйозною», але саме в цій «несерйозній» сфері протікає повсякденне життя людей, і не погано було б, щоб гендерні взаємодії здійснювалися в рамках *егалітарної* сучасної культури, а не на основі патріархатних стереотипів, що прийшли з далекого минулого.

Таблиця 3

**Думка населення щодо рівноправності
жінок та чоловіків, %**

Ступені рівноправності	Стать	
	чоловіки	жінки
Жінки рівноправні з чоловіками на роботі і в родині	55	46
Жінки рівноправні тільки на роботі, а в родині вони підкоряються чоловікам	14	11
Жінки рівноправні тільки в родині, а на роботі до них ставляться, в основному, як до другосортних працівників	7	9
І на роботі, і вдома жінку вважають людиною другого сорту	5	12
Важко сказати	19	22

Дані таблиці 3 відображають думку населення щодо гендерної рівності у нашому суспільстві. Як бачимо, жінки менш оптимістично, порівняно з чоловіками, оцінюють ступінь своєї рівноправності в суспільстві. Вважають себе рівноправними з чоловіками на роботі й у родині майже половина опитаних жінок. Однак *кожна десята жінка і на роботі, і у родині почуває себе людиною другого сорту (12%)*. Якщо до цієї групи жінок, що відчують дискримінацію, додати тих, хто почуває себе повноправною людиною тільки на роботі (11%), а також, тих, хто рівноправний у родині, але

до кого ставляться як до другосортного працівника на роботі (9%) – то, у сумі, виходить, *що в нашому суспільстві третина жінок, у тій або іншій сфері життя, відчують себе дискримінованими*. Це – багато, і про це треба говорити.

На Саміті ООН у 2000 році Україна, як одна з країн – членів ООН зобов'язалася до 2015 року досягти кращого гендерного балансу і тим самим забезпечити *реальну рівність прав і життєвих шансів жінок і чоловіків у суспільстві*. Це зобов'язання йде в зв'язуванні з іншими життєво важливими цілями розвитку українського суспільства: подоланням бідності, забезпеченням рівних можливостей одержання початкової освіти, створенням здорового навколишнього середовища, зменшення поширеності інфекційних хвороб (насамперед, ВІЛ/СНІДу і туберкульозу), а також зведенням до мінімуму материнської й дитячої смертності. Ці важливі задачі визначені світовим співтовариством як *Мета розвитку Тисячоріччя* [11].

Дуже важливо для розробки соціальної політики зі зменшення гендерної нерівності представлення даного феномена в динамічному аспекті. Відносно гендерного аспекту соціальної нерівності (і не тільки цього виду, а й інших) показовим є період української історії з 1994 по 2004 роки. По-перше, тому, що це був цілком новий період, що характеризувався кардинальними, революційними змінами в соціально-економічному житті суспільства. По-друге, ці трансформації перевернули життя великої частини населення, змусивши стикнутися з утратою роботи, зубожінням, утратою соціальних гарантій.

Динаміка гендерного аспекту самооцінки свого соціального статусу за останнє десятиліття представлена в таблиці 4. Аналіз даних показує стійку тенденцію більшого представництва жінок на двох найбільш низьких за своїм статусом шаблях соціальної ієрархії. І такий стан зберігається протягом останнього десятиліття. Сумарно в 1994 році на двох нижчих шаблях

помістили себе 49% жінок і 40% чоловіків; у 1999 – 47% жінок і 43% чоловіків, а в 2004 – 37% жінок і 31% чоловіків.

Подібна ж тенденція нерівності спостерігається при розгляді гендерного розподілу на *середніх* шаблях соціальних сходів. Сумарно, у 1994 році помістили себе на третій, четвертий і п'ятий ступінь 51% жінок і 58% чоловіків; у 1999 році – 53% жінок і 56% чоловіків; у 2004 – 61% жінок і 67% чоловіків. Гендерне представництво на двох верхніх шаблях соціальної ієрархії ми, на жаль, не розглядаємо, через ту обставину, що дана група не представлена репрезентативно у вибірковій сукупності, за якою проводилося опитування.

Таблиця 4

**Динаміка самооцінки свого соціального статусу
жінками й чоловіками, %**

Соці- альний статус	1994		1999		2004	
	Стать		Стать		Стать	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1 (най- більш низьке стано- вище)	23	15	23	19	16	12
2	26	25	24	24	21	19
3	30	36	33	37	31	35
4	18	20	18	16	23	25
5	3	2	2	3	7	7
6		1			1	1
7 (най- вище стано- вище)		1		1	1	1

У цілому, розглядаючи динаміку самооцінки респондентами свого соціального статусу протягом десятилітнього періоду, доводиться говорити про *деяку стабільність пропорцій гендерної нерівності, простіше говорячи – її не стало менше*. Однак вимальовується і *деяка позитивна тенденція скорочення частки тих, хто відніс себе до представників найбільш низького соціального статусу*; і це стосується і жінок, і чоловіків. І в той же час збільшилася частка тих, хто відніс себе до середньої, проміжної групи за статусною приналежністю. Так, у 1994 році таку самооцінку своєму соціальному статусові дала половина опитаних жінок (51%) і 58% чоловіків; а в 2004 році вже 61% жінок і 67% чоловіків. Очевидно, що населення якимось пристосовується до нових соціально-економічних умов існування, поліпшує своє життя, а в такий спосіб і вище оцінює свій соціальний статус у суспільстві. І хоча протягом останнього десятиліття *гендерна нерівність зберігається в стабільній пропорції*, позитивним моментом є поліпшення соціальної гідності людей.

Один із головних показників соціального статусу індивіда – це рівень його *матеріального доходу*. Для більшої частини нашого населення він складається із заробітної плати, пенсії, стипендії. На жаль, можливості приробітку в населення України обмежені: 46% респондентів у 2004 році в ході моніторингового опитування Інституту соціології НАНУ відповіли, що не мають такої можливості. Є така можливість (і бажання мати приробіток) тільки в 17%.

Найбільше чітко гендерна нерівність виявляється при порівнянні рівня матеріального доходу чоловіків і жінок як соціальних груп [таблиця 5]. Широко відомий факт, що рівень освіченості українських жінок не поступається рівню освіченості чоловіків, а в деяких вікових групах навіть небагато перевищує. Однак дані динаміки гендерного співвідношення матеріальних доходів показують, що рівень доходів жіночої групи населення в 1994 і 1999 роках дорівнював небагато

бїльше половини рївня доходїв чоловїчої групи населєння (вїдповїдно, 55% і 56%).

У 2004 роцї, як уже вїдзначалося, проявилися закономїрнї результати адаптацїї населєння до нових умов їснування, ряд дослїдникїв вїдзначає, що жїноча група населєння проходить цей процес адаптацїї, не поступаючи перед чоловїками, що і знаходить вияв у зменшеннї розриву в матерїальних доходах жїнок і чоловїкїв: у 2004 роцї доходи жїночої групи населєння досягали 64% щодо доходїв чоловїчої частини населєння.

Таблиця 5

**Динамїка матерїальних доходїв
жїнок і чоловїкїв, %**

Зарплата, стипендія, пенсія	1994		1999		2004	
	Стать		Стать		Стать	
	жїнки	чоловїки	жїнки	чоловїки	жїнки	чоловїки
Середнє значєння (\$)	31	56	28	50	44	68
Вїдсоток доходїв жїнок вїд доходїв чоловїкїв	55		56		64	

Матерїальнї умови життя, безумовно, позначаютьєся на емоцїйному станї людини. Таке емоцїйно-оцїнне судження, як задоволенїсть своїм становищем у суспїльствї в цїлому, є суб'єктивним їнтеграцїйним показником, що характеризує багато сторїн життя їндивїда, у тому числї і його соцїальний статус (таблиця 6).

Таблиця 6

**Гендерний аспект динаміки рівня задоволеності
своїм становищем у суспільстві, %**

Рівень задоволеності	1994		1999		2004	
	Стать		Стать		Стать	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
Скоріше, не вдоволений	64	61	73	73	60	57
Важко сказати, задоволений чи ні	24	25	20	18	26	16
Скоріше, вдоволений	12	14	7	9	14	17

Динамічний аспект аналізу таблиці 6 виявляє цікаву закономірність: найтяжчим періодом як для чоловіків, так і для жінок був 1999 рік (середина, котру пройшов наш народ на шляхах трансформації суспільства). Вага цього періоду нівелювала гендерні відмінності. Можна припустити, що надзвичайно важко було виживати більшості населення, 73% чоловіків і така ж частка жінок відзначили, що не задоволені своїм статусом у суспільстві.

Узагалі, варто зазначити, що показник задоволеності становищем у суспільстві не можна трактувати як достовірний показник гендерної нерівності. Досить великий вплив на нього робить різний рівень домагань, властивий чоловікам і жінкам. Широковідомо, що в більшій частині жіночої групи населення соціально-статусні домагання нижчі, ніж у чоловічої групи (у зв'язку з цим рівні задоволеності своїм соціальним статусом у чоловіків і жінок не дають великих розбіжностей). Однак, незважаючи на свою умовність, цей показник свідчить про деяке підвищення задоволеності своїм соціальним статусом у населення в цілому в 2004 році, що відповідає загальній стабілізації ситуації у країні.

Крім матеріального доходу, іншим найважливішим показником соціального статусу індивіда є *вид професійної зайнятості*.

Жінки стабільно протягом усього останнього десятиліття значно частіше, ніж чоловіки, входять у категорію непрацюючих [таблиця 7], і далеко не завжди — це жінки-пенсіонерки або матері, що доглядають за малолітніми дітьми. Причому, якщо серед чоловічої групи населення частка непрацюючих коливається в межах однієї третини, то серед жіночого населення протягом останнього десятиліття частка непрацюючих, приблизно, дорівнює половині всіх опитуваних жінок. Стає зрозумілим, чому на питання моніторингу 2004 року: «Чи вистачає Вам роботи, що Вам підходить?», тільки кожна п'ята опитана жінка відповіла, що вистачає, серед чоловіків значно більше — 30%.

Таблиця 7

**Динамічний аспект професійної зайнятості
жінок і чоловіків, %**

Види зайнятості	1994		1999		2004	
	Стать		Стать		Стать	
	жінки	чоло- віки	жінки	чоло- віки	жінки	чоло- віки
Керівники	3	2	2	2	2	1
Спеціалісти	17	15	11	13	12	11
Бізнесмени	2	5	2	6	3	8
Робітники	30	45	24	39	23	37
Учні	4	4	2	4	4	4
Непрацюючі	44	29	58	36	51	36
Не відповіли					5	3

Поки що спостерігається і значно менше представництво жінок у сфері бізнесу. За даними масштабного дослідження, проведеного Київським міжнародним

Наталія ЛАВРІНЕНКО,
Інститут соціології Національної академії наук України

ДИНАМІКА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Весь попередній досвід розв'язання жіночого питання в нашій країні не сприяв подоланню підпорядкованого становища жінки в системі суспільних відносин, тобто їх, відносин, патріархатності. На жаль, і тепер, всупереч обраному напрямкові розвитку демократичного устрою громадського життя, українське суспільство не посліщає визнати гостроту й нерозв'язаність проблеми нижчого соціального статусу жінок порівняно зі статусом чоловіків у системі суспільних відносин.

Протягом багатьох десятиліть наукові праці з соціальної стратифікації ігнорували той вид стратифікації, який зумовлювався гендерними розходженнями, роль гендера залишалася невидимою. Однак гендер сам по собі є одним із яскравих прикладів стратифікації. Немає таких суспільств, у яких, у низці сфер соціального життя, чоловіки не володіли б більшим багатством, впливом і статусом, ніж жінки (1).

Термін гендер (*gender* – *pid*) позначає стать як соціальне поняття і явище, як усе те соціальне, що утворюється над біологічною статтю (*sex*). Категорія біологічної статі набуває гендерного статусу через присвоєння імені, вибір одягу і використання інших гендерних ознак. Іншими словами, бути чоловіком або жінкою – це не просто бути людиною з жіночою або чоловічою анатомією; одного цього недостатньо, суспільство пропонує індивідам відповідати визначеним соціокультурним експектаціям щодо прийнятих у ньому «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду, чоловічого й жіночого.

Дж. Лорбер у книзі: «Парадокси гендера» для позначення цього соціального феномену вживає термін «робити (вибудовувати) гендер» [2]. Пояснити, чому це

творення (вибудова) гендера робиться з моменту народження, постійно і кожним індивідом, можна, досліджуючи не тільки індивідуальний гендерний досвід, а і сам феномен гендера як соціального інституту. Гендер як соціальний інститут — це один із головних способів, за допомогою якого людство організує своє життя. Варто лише зауважити, що існує два способи добору індивідів для досягнення будь-яких суспільних цілей: перший — на основі їхнього таланту, здібностей, мотивації й компетенції, тобто продемонстрованих ними *особистих досягнень*; другий — на основі їхньої *належності до визначеної статі (гендера), раси, етносу*, тобто членства у певній соціальній групі. Різні суспільства з різною інтенсивністю використовують ці два підходи в оцінці індивідів, однак кожне суспільство використовує при цьому гендер і віковий розподіл. У цьому сенсі, гендер є *дифузійним*, тобто широко розповсюдженим статусом.

Формування незалежної Української держави, що почалося після колапсу комуністичного режиму, автоматично не забезпечило зменшення гендерної нерівності. Спостерігається якийсь парадокс: незважаючи на проголошення демократичного шляху розвитку країни, на практиці відроджується і вільно виявляється як у висловлюваннях окремих людей, так і в текстах засобів масової інформації різного роду патріархатна міфологія, що бачить жінку тільки в родині. Навіть більше, ця сфера декларується для неї головною, отже, у всіх інших сферах — у праці, політиці, прийнятті важливих для суспільства економічних рішень — їй віддається «друга» після чоловіка роль.

Одночасно із Заходу прийшли аж ніяк не найкращі зразки масової культури, у яких закодовані давно вивчені й розкритиковані на тім же Заході соціо-статеві стереотипи. Ці дві утопії — місцева й експортована — незважаючи на удаване розходження, мають спільний фундамент — *патріархатний світогляд*, що проповідує подвійні стандарти поводження, моралі (різні для чоловіків і жінок) і, таким чином, нерівне становище

жінки в суспільстві порівняно з чоловіком. Саме патріархатними поглядами значної частини населення (за даними опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України в 2003 році, такі погляди поділяють в Україні приблизно 40% чоловіків і 20% жінок) зумовлені факти дискримінації жінок у повсякденному житті.

Найчіткіше гендерна нерівність спостерігається у таких сферах нашого життя:

У сфері сімейного життя

- Збільшення в сімейних жінок часових витрат на ведення домашнього господарства до обсягів, що охоплюють увесь час, — після професійної праці поза домом і задоволення фізіологічних потреб (таких, як сон тощо). Традиційно домашні роботи — купівля продуктів, готування їжі, прибирання будинку — залишаються переважно жіночими. До того ж, в умовах зубожіння основної маси населення і, відповідно, скорочення його купівельної спроможності, ще більше зросли витрати жіночої енергії на ведення домашнього господарства. Додаткового часу вимагає пошук дешевших продуктів, готування трудомістких, але недорогих домашніх страв і т. д. Окрім того, різко скоротилася кількість підприємств сфери послуг в Україні. Усе це призводить до того, що крім праці у сфері народного господарства, жінки в будень витрачають на домашню роботу в середньому 3 години, а у вихідні дні — до 5–6 годин.

Часові щоденні витрати сімейних чоловіків на ведення домашнього господарства в середньому — не більш однієї години в міських умовах і 45 хв. — у сільській місцевості. Таким чином, як і раніше, зберігається нерівномірний і нерівноправний розподіл праці для обслуговування родини між її членами.

- Насильство щодо жінок, яке має місце в сучасних українських родинах, — яскравий приклад бажання панувати над жінкою, властиве певній частині чоловіків. Вибіркові моніторингові опитування населення України, які проводить, починаючи з 1994 року, Інститут соціології Національної академії наук України, свідчать,

що побої з боку чоловіків або співмешканців довелося перенести кожній п'ятій опитаній жінці (3). *Показово, частка жінок, що потерпає від насилля, залишається протягом останнього десятиріччя постійною, і, на жаль, не зменшується.*

У сфері праці

- Жінки частіше програють у конкурентній боротьбі за «гарне» місце на ринку праці, що дозволяє економістам і соціологам як неокласичної, так і марксистської спрямованості говорити про існування *гендерної сегрегації* у сфері професійної зайнятості. Під гендерною професійною сегрегацією за ознакою статі розуміється тенденція працевлаштування жінок за строго визначеними професіями, галузями зайнятості і посадовими категоріями. Розрізняють два види гендерної сегрегації у сфері зайнятості: горизонтальну й вертикальну.

Під *горизонтальною професійною сегрегацією* розуміють нерівномірний розподіл чоловіків і жінок за галузями економіки й професіями. Так, найбільша концентрація жінок спостерігається в галузях, що за характером праці відносять до сфери обслуговування: у торгівлі працює 75% жінок, у системі освіти – 74%, у сфері охорони здоров'я – 80%, у громадському харчуванні – 84% (Україна, 1997 р.).

Вертикальна професійна сегрегація означає непропорційний розподіл жінок за рівнями посадової ієрархії. Приналежність до однакової професії і співмірна кваліфікація для жінок часто зовсім не означає рівний доступ до кар'єрного просування порівняно з чоловіками-колегами.

У межах однакових сфер зайнятості чоловіки й жінки мають зовсім різні перспективи просування, тобто статусні наслідки певних занять різні для чоловіків і жінок. Особливо це помітно у сфері управління – що вищий соціальний статус посади, тим менша ймовірність, що її обійматиме жінка. На 1.10.2005 року в нашій країні не було жодної жінки-міністра. За даними досліджень [4], у сфері приватного бізнесу підпри-

емств, які працюють під керівництвом жінок, утричі менше, ніж підприємств, де головують чоловіки.

- Окрім дискримінації за ознакою статі при наймі на роботу і кар'єрному просуванні, типовою є ситуація *дискримінації в оплаті праці*. За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, протягом останнього десятиліття заробітна платня жінок становить у середньому близько 60% заробітної платні чоловіків (табл. 5). Ще істотніше гендерні розходження виявляються в доходах населення в цілому. Практично у всіх вікових групах рівень доходів чоловіків значно перевищує рівень доходів жінок, у середньому в 1,6 раза. Наслідок такої ситуації – підвищений ризик зубожіння для жіночої половини населення України, особливо в ситуації, коли жінка є єдиним годувальником у родині.

Які причини зумовлюють дискримінацію жінок у сфері праці? Генрі Беккер, лауреат Нобелівської премії, класифікує ці причини у такий спосіб (5). По-перше, дискримінація має місце *з боку роботодавця* як під час прийому на роботу, так і потім, при оплаті праці. Виявляється цей вид дискримінації у тому випадку, коли роботодавець має упередження проти прийому на роботу тих або інших демографічних або етнічних груп працівників. *Чим більше роботодавець має упереджень проти жінок, тим більшою буде, на його підприємстві, різниця між сумами заробітної платні, сплаченої чоловікам і жінкам.*

По-друге, існує дискримінація *з боку споживача*, як правило, у тих сферах праці, де висока частота й інтенсивність контактів із клієнтами. Якщо клієнт бажає, щоб його обслуговував чоловік, то жінці, котра претендує на це робоче місце, доведеться погоджуватися на нижчу оплату праці, щоб за інших рівних умов ця вакансія не була віддана претендентові-чоловікові.

По-третє, дискримінація *з боку працівника* (тобто колег по роботі) має місце тоді, коли деякі групи працівників не бажають вступати в трудові відносини з особами певної статі. Наприклад, частина чоловіків і жінок не хотіли б працювати під началом жінки-керівника.

У суспільно-політичному житті

- Недостатньою є участь жінок у управлінні державою. Серед депутатів українського парламенту (15-го скликання) жінки становили лише 5%. З моменту проголошення України незалежною державою у Верховній Раді відсоток жінок ніколи не перевищував 8.

Закономірно виникає питання: чому ж соціостатева нерівність така живуча і чому, незважаючи на всі розмови про необхідність її ліквідації, не вдається цього зробити? На першу частину цього запитання відповіді нескладно: дискримінація за статевую ознакою тільки тоді може бути ліквідована, коли буде змінена система гендерних ролей і стереотипів, що їх ці ролі закріплюють. На другу частину питання відповіді складніше, оскільки всі стереотипи, а особливо гендерні, неможливо змінити в одну мить. Як і вся сфера суспільної свідомості, ці стереотипи змінюються вкрай повільно, чим і зумовлені їхня живучість і трансляція з покоління у покоління.

Стійкість соціостатевих (гендерних) стереотипів має і ще одне пояснення, яке можна прочитати в підручнику Н. Смелзера з соціології [6]. Справа в тім, що їхнє існування базується на активній дискримінації «жінок з боку чоловіків, що намагаються зберегти свої привілеї, владу й багатство». За останні сто років саме життя значно змінило уявлення щодо мужності, жіночності і «природної» нерівноправності статей. Сучасна економіка вже не може існувати без праці жінок, самим цим фактом руйнуючи міф про нездатність жінок до інтелектуальних занять і виконання складних професійних обов'язків.

Слід сказати, що в суспільствознавчих науках радянського періоду основний акцент робився на *соціально-класових характеристиках* індивідів і груп, статеві відмінності вважалися не аж так істотними й важливими. Причому практично забуто було і те, про що ще в 20-і роки писав класик соціології П. Сорокін. У другому томі своєї «Системи соціології» [7] він, випереджаючи багатьох феміністок та феміністів, описує соціальний механізм виникнення соціостатевих

(гендерних) відмінностей між двома половинами людства — чоловіками й жінками. Коротко його теорію «статевих угруповань» можна викласти в такий спосіб: статеві ознаки віднесено до числа тих, які впливають на всю поведінку людини. Їхня наявність спричиняє виконання функцій (фізіологічних, психічних і соціальних), властивих або жінці, або чоловікові. Ці ознаки накладають відбиток на всю природу людини, визначаючи напрямок поведінки чоловіка або жінки. Але якщо є така відмінність, то існує і ґрунт для статевих протиріч і антагонізмів, навіть для опозиції щодо іншої статі і, можливо, взаємної боротьби.

Жінки, незважаючи на всі їхні відмінності щодо приналежності до певної релігії, раси, професії, майнового стану тощо, мають низку загальних, суто жіночих інтересів, що стають основою для їхньої солідарності й об'єднання. Ці загальні інтереси протиставляють їх чоловічій половині. Те ж стосується і чоловіків. Протягом століть з жіночою статевою групою поєднувалося поняття *позбавлення в правах*, із чоловічою — *привілейованість*; жінки виявилися підвладними, чоловіки — володарями. Ці відмінності, у свою чергу, викликали ряд нових явищ у соціальній, розумовій і моральній сферах; у кожній статевій групі гіпертрофувалися одні риси й атрофувалися інші.

Отже, маємо підстави стверджувати, що гендерний підхід як метод для аналізу найширшого кола соціально-економічних, політичних і соціокультурних явищ виник не на голому місці і не є амбіційною вигадкою фемінізму (як стверджують деякі його супротивники). Він створювався як на основі нових життєвих реалій участі жінок у сфері виробництва, науки й культури, так і на базі наукових досліджень у соціології, культурології, етнографії.

Соціостатеві (гендерні) проблематика, у тому числі вивчення проблеми гендерної нерівності, в останні роки бурхливо розвивається, у результаті чого з'явилося чимало фундаментальних робіт, присвячених гендерним дослідженням. Заслуга класиків фемінізму [8] у тім

і була, що їм удалося розкрити патріархатний, маскуліністський характер більшості сучасних суспільств. *Маскулінізм* як ідеологія, що виправдовує й затверджує чоловіче домінування, властивий не тільки західним суспільствам. Набагато яскравіше виражений він у країнах, що сповідують іслам. Представники гуманістичного й інтелектуального напрямів фемінізму дуже точно помітили, що маскуліністська культура деформує й придушує не тільки жінок, а й чоловіків. «Сильний» чоловік затверджується на тлі й за рахунок «слабкої» жінки; торжество його сили можливо тільки через приниження й придушення її особистості. Але в такій ситуації немає переможців: пан і раб завжди залежать один від одного; поневолюючи, не можна стати вільним.

Домінування «чоловічого» у патріархатній культурі призводить до культу сили в суспільних відносинах. Принцип насильства й придушення, властивий маскуліністському світоглядові, переноситься на взаємини людини й природи, батьків і дітей, жінок і чоловіків, на національне питання (взаємини великих і малих народів і т. д.). На протигагу маскуліністській культурі феміністки висунули ідею про необхідність формування нової, немаскуліністської свідомості, орієнтованої не на агресію й завоювання, а на *співробітництво*, що виключає будь-яке придушення особистості.

Механізмом, що забезпечує закріплення й трансляцію з покоління в покоління гендерних ролей, є *гендерні стереотипи*. Під соціальними стереотипами (куди входять і гендерні) розуміються спрощені, схематизовані образи соціальних об'єктів і подій, що мають значну стійкість. У ширшому сенсі стереотип – це традиційний, звичний канон думки, сприйняття й поведінки. Стереотип допомагає людині орієнтуватися в тих обставинах, які не вимагають від неї серйозних роздумів або індивідуальних рішень. Але стереотипи як підсвідомі стандарти поведінки відіграють негативну роль у ситуаціях, де потрібна повна інформація й об'єктивна оцінка; іноді стереотипи, як певні застигли конструкти, сприяють виникненню й закріпленню упереджень, ворожості до нового.

У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведіння й риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче». Психологи ж установили, що не існує «чисто» чоловічої і «чисто» жіночої особистості. Усім: чоловікам і жінкам – різною мірою властиві активність і пасивність, самостійність і залежність. Будь-яка особистість являє собою поєднання всіляких рис характеру.

У результаті тиску патріархальних гендерних стереотипів складається парадоксальна ситуація, описана соціологом Миррою Комаровські ще на початку 40-х років: щоб не бути «нежіночими», щоб їх не вважали «синьою панчохою», розумні і здатні до навчання дівчата намагаються, іноді підсвідомо, здаватися дурнішими й безпомічнішими, аби бути «жіночнішими». Це явище дістало назву *«правила бути на два кроки позаду чоловіка»*. Зайве пояснювати, як багато втрачають і самі жінки, і суспільство внаслідок незатребуваності інтелекту, нереалізованих здібностей жінок, а це – половина людства.

Негативний вплив патріархатної системи гендерних ролей позначається на трьох рівнях: індивідуальному, міжособистісному і соціальному.

На індивідуальному рівні як у жінок, так і у чоловіків виконання патріархатної гендерної ролі, що суперечить власним прагненням і бажанням особистості, відбивається на психічному й фізичному здоров'ї, на загальній задоволеності життям, роботою, родиною. Гендерна роль, що нав'язується патріархатними стереотипами чоловікові, надзвичайно важка. Бути «переможцем» завжди і в усьому, як показали спеціальні медичні дослідження, – небезпечно для здоров'я, зокрема, збільшує ризик виникнення серцевих захворювань. Спрямованість на успіх і гроші (часто – будь-якою ціною) призводить до того, що злочинність має, в основному, «чоловіче обличчя».

На рівні міжособистісних відносин роль, що нав'язується чоловікові, роль сильного, стриманого у своїх

емоціях, «який ніколи не плаче», супермена, приводить до того, що він, як правило, не може знайти взаєморозуміння з навколишніми і виглядає черствою людиною, а іноді, зрештою, таким і стає. Крім того, виконання ролі супермена позбавляє чоловіка можливості «виговоритися», розповісти будь-кому про свої неприємності і тим самим зняти або зменшити емоційну напругу.

Нерівність жінки в родині (у тому разі, коли вона побудована на владі чоловіка й підпорядкованості дружини) спричиняє те, що заміжні жінки страждають значно більшим числом фізичних і психічних хвороб, ніж самотні жінки. Цей феномен виявляється й у такому екстремальному явищі, як самогубство. Число самогубств вище серед заміжніх жінок і самотніх чоловіків, ніж серед самотніх жінок і одружених чоловіків (Е. Дюркгейм, 1912).

На соціальному рівні гендерні стереотипи, що зберігаються і відповідають минулим умовам життя, заважають ефективному включенню жінок у сферу виробництва, у науку, в економічне й політичне управління суспільством. У нашій культурі, так само, як і в західній, успіх і компетентність чітко заохочуються тільки щодо чоловіків. Для жінки успіх має неоднозначні наслідки. Нерідко жінка, що домоглася успіху, «карається» оточенням; замість визнання її заслуг вона одержує реакцію роздратування й заздрості з боку своїх колег і друзів.

Особливо слід зазначити феномен *прихованої дискримінації жінок*. Психологами вже давно помічено, що до думки жінок рідше прислуховуються, навіть якщо вона дійсно корисна; жінок частіше перебивають, вони менш, ніж чоловіки, впливають на думку малої групи, у якій перебувають. Часто слушне рішення, запропоноване жінкою, узагалі не сприймається групою доти, поки його не повторить чоловік. Кваліфікована робота, зроблена жінкою, оцінюється нижче, ніж якби її виконав колега-чоловік. Таким чином, *блокування заохочення* за професійні успіхи зводить перед жінкою невидимий бар'єр. Тим самим її ніби змушують відігра-

вати традиційну роль пасивної жінки. От чому супротивники фемінізму так люблять посилатися на Софію Ковалевську, жінку-математика, яка після обрання її членом-кореспондентом Академії наук сказала, що вона дійсно почувала себе після цього безмірно нещасливою. Той, хто приводить цей приклад, звичайно, вважає, що щастя жінки не може полягати в професійних досягненнях, а якщо вона усе-таки обере цей шлях, то буде нещаслива. При цьому нікого не цікавить, а чи були щасливі в особистому житті чоловіки, обрані членами-кореспондентами. Здається, далеко не всі. Але це як повчальний приклад ніколи не згадується у зв'язку з їхнім обранням.

Крім непрямого впливу гендерних стереотипів про нібито нездатність жінок до висококваліфікованої професійної діяльності, а також про те, що у разі успішної професійної кар'єри вона не зможе знайти собі чоловіка або зберегти його, у сфері праці, як уже зазначалося вище, існує **пряма дискримінація жінок**. Особливо вона помітна при розгляді **внутрішньої системи стратифікації, що існує в багатьох професіях**, зокрема у тих, котрі у верхівковій своїй частині добре оплачуються. Жінки в цьому випадку концентруються на більш низьких, гірше оплачуваних посадах. Заслуга фемінізму в тім, що його засновники почали боротьбу з гендерними стереотипами, що приводять в остаточному підсумку до дискримінації жінок. Ними був уведений в обіг термін **сексизм**, що позначає позицію або дію, що принижує або недооцінює і стереотипізує людей за ознакою статі. У ще більш широкому сенсі сексизм — це орієнтація, що ставить у несприятливі умови одну стать стосовно іншої.

У суспільних науках існує кілька теорій, що пояснюють диференціацію соціостатевих (гендерних) ролей і причини їх виникнення. Згідно зі структурно-функціоналістською теорією Т. Парсонса і Р. Бейлса (1955), — подібна диференціація має позитивну функцію, оскільки сприяє нормальному функціонуванню родини, де роль батька — **інструментальна** (підтримка зв'язку

між родиною і зовнішнім світом, матеріальне забезпечення родини; а роль матері — *експресивна* регулювання взаємин у родині, турбота й емоційна підтримка). Причому роль дружини в цій теорії виводиться зі здатності жінки народити дітей й доглядати за ними. Оскільки чоловік не може народити, він покладає на себе інструментальну роль. Ця *функціоналістська теорія* хоча багато в чому і правильна, однак у даний час не все може пояснити, до того ж вона трохи відстає від нових реалій життя. По-перше, у наш час домінує одностаттєва або двостаттєва родина, і в жінки не увесь час іде на виховання дітей, залишаються тривалі життєві періоди, коли вона виконує якісь інші ролі. По-друге, як показала М. Мід, саме такий, як у теорії Т. Парсонса, розподіл гендерних ролей далеко не завжди обов'язковий.

Рендал Коллінз (1975) розробив іншу теорію, що пояснює диференціацію гендерних ролей. Він вважає, що сексуальна нерівність обумовлена конфліктом між пануючою групою (чоловіками) і залежною групою (жінками). Причому, виникнення цієї нерівності він зв'язує з тим фактом, що чоловіки були крупніші й сильніші за жінок і чинили на них сексуальний тиск. В даний час, на його думку, міра залежності жінки визначається двома факторами: 1) матеріальною залежністю; 2) цінністю жінки як власності, що підлягає обмінові. Свою теорію Коллінз називає *теорією конфлікту*. Але цю теорію ще можна назвати теорією обміну, оскільки вчений вважає, що здоров'я жінки, її освіченість і здатність заробити поза домом тільки збільшують її вартість при обміні і допомагають їй претендувати на вибір привабливішого партнера.

Досить поширені на Заході *неомарксистські теорії* пояснення соціостатевих (гендерних) ролей (Х. Хартманн, А. Янг). Головне, із чого вони виходять, полягає в наступному: корені нерівності — у самій структурі капіталізму й патріархату, що виключають свободу сексуального вибору у жінок та використовують їхнє підпорядкування для забезпечення гнучкості ринку в умовах капіталізму. З цією метою жінкам на ринку

праці відведено вторинний сектор *низькооплачуваних робочих місць*, що у разі потреби завжди можна скоротити.

На жаль, жодна з цих теорій не дає досить вичерпного пояснення причин соціальної диференціації гендерних ролей. Як справедливо зауважив Дж. Смелзер, щодо цих теорій було б найбільш доцільно визначити *типи суспільств і ситуацій*, у яких складалися ці розбіжності гендерних ролей, а потім виділити *фактори*, що сприяють формуванню системи цінностей, на основі яких і складалися ці ролі. Виконуючи визначені гендерні ролі, стать стає одним з основ соціальної стратифікації індивідів у соціальному житті суспільства.

У сучасній західній соціологічній літературі велика увага приділяється *проблемі співвідношення гендерного і соціально-класового статусів індивіда*. І, якщо з постулатом, що гендерні розбіжності мають більш глибокі історичні корені, ніж класові системи, — згодні всі, то залишається дискусійним питання: на основі якої концептуальної моделі визначати соціально-класовий статус жінки? — виходячи із соціально-класового статусу її чоловіка або батька, чи з власної професійної позиції у системі поділу праці. Перша концептуальна модель дістала назву — *конвенціонального підходу*, друга — *індивідуального підходу*.

Прихильники конвенціонального, традиційного, по своїй суті, класового аналізу (Дж. Голдторп, Т. Парсонс, Р. Блаунер та ін.) вважають, що, оскільки жінки частіше, ніж чоловіки, зайняті на роботі неповний робочий день, здебільшого їхня кар'єра переривається через дітонародження й необхідність догляду за малолітніми дітьми, велика частина жінок перебуває в економічній залежності від своїх чоловіків — їх класова належність повинна визначатися класовим становищем чоловіка або батька.

Під впливом феміністської критики, а також даних досліджень про характеристики сучасних родин (Р. Філдберг, Е. Гленн, К. Герсон, Р. Еріксон), традиційний погляд на соціально-класовий статус жінки активно

переглядається прихильниками індивідуального підходу. Аргументація такого перегляду така: по-перше, є родини, де професійний статус дружини, а відповідно, і її дохід, вищий, ніж у чоловіка. По-друге, зростає частка родин, де єдиним годувальником є жінка. По-третє, як пише Е. Гідденс [9], у безлічі родин спостерігається ніби «перетинання класів», коли робота чоловіка належить до більш високої класової категорії, ніби робота дружини, або (що трапляється рідше) навпаки. Відносини подібного роду мало вивчені, і тому не можна бути упевненими в правильності тієї точки зору, що саме робота чоловіка є визначальним чинником для статусу всієї родини. Дослідження останніх років показують, що люди в подібних родинах мають тенденцію вводити елементи різних класових позицій у життєдіяльність своєї сім'ї. Тому *соціологи феміністської спрямованості пропонують використовувати індивіда, а не родину як одиницю стратифікаційного аналізу. Такий індивідуальний підхід робить видимим власний соціально-економічний статус жінок.*

Для визначення соціально-класового статусу родини в цілому останнім часом досить часто використовується **домінантний** підхід (Р. Еріксон, С. Макеев), що однаковою мірою враховує статус зайнятості обох чоловіка й жінки, а соціально-класову характеристику родини в цілому дорівнює до становища того з чоловіка й жінки, хто має *більш високе професійно-посадове становище* [10].

Зміст гендерного підходу полягає в показі не тільки культурно детермінованих відмінностей між статями, а й того, як культурне конструювання цих відмінностей позначається на **соціальному статусі гендерних груп**: положенні на ринку праці, можливостях кар'єрного просування, доступі до сфер прийняття політичних і економічних рішень і, відповідно, до у сіх тих матеріальних благ, що супроводжують заняття певної статусної позиції. На думку Д. Скотт, саму дефініцію гендера треба для кращого розуміння розділити на дві пов'язані між собою частини: «гендер – це конститутивний

елемент соціальних відносин, заснованих на зовнішніх відмінностях між статями, і гендер – це первинний спосіб визначення відносин влади» [12]. Той факт, що гендерні відносини мають у своїй підставі відносини з приводу влади, на рівні повсякденної свідомості часто не усвідомлюється. Влада, як соціальний феномен, завжди виявляється у визначеній ієрархії й сегрегації, і гендерні відносини дають нам яскраві їхні приклади. Під гендерною сегрегацією (або професійною сегрегацією за ознакою статі) розуміється стійка тенденція працевлаштування чоловіків і жінок за строго визначеними професіями, галузями і посадовими позиціями.

Очевидно, що соціально-економічний статус індивіда, у більшості випадків, напряму залежить від того факту – де і ким він працює і яку матеріальну винагороду він одержує за свою працю. У свою чергу, останній фактор визначає можливість задоволення для індивіда як його матеріальних, так і духовних потреб. Можна припустити, що в сучасному українському суспільстві існують значні розбіжності, сконструйовані як нерівність життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості у власників чоловічого й жіночого гендерних статусів.

Таким чином, гендерні відносини конструюються як відносини соціальної нерівності. Факти такої соціальної нерівності виявляються за допомогою порівняльного аналізу чоловічого й жіночого соціально-економічного статусу.

На жаль, з моменту народження життєві шанси і можливості в індивідів різні, і не кожному вдається потім домогтися високого рівня задоволення матеріальних і духовних потреб, домогтися того ступеня волі в реалізації своїх життєвих планів, з яким звичайно пов'язується поняття щасливого, вдало сформованого життя. У таблиці 1 наводиться суб'єктивна оцінка респондентами своїх життєвих шансів і можливостей з погляду їх гендерного статусу. (Використана дослідницька методика, розроблена Дж. Голдторпом, адаптована до наших умов).

Треба особливо відзначити, що, згідно з даними моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України, більша частина населення України, практично, не може в повному обсязі задовольняти усі свої життєві потреби; індекс життєвих шансів і, відповідно, можливостей їхнього здійснення, з усіх позицій має негативне навантаження. Варто зробити застереження, що у вибірку, на основі якої здійснювалося моніторингове опитування населення, практично не ввійшли найбільш «багаті» шари населення, адже ця категорія в наших умовах уникає «світитися» в опитуваннях і, узагалі, не хоче декларувати свій високий соціально-економічний статус. Однак нас більше цікавить не цей, а гендерний аспект аналізу емпіричних даних. І, із цього погляду, можна говорити, що *навіть у рамках дуже низьких життєвих шансів і можливостей задоволення потреб, що властиві більшій частині населення України, гендерні відмінності виявляються з дивною закономірністю. І це свідчить про справді нижчий соціально-економічний статус жінки порівняно зі статусом чоловіка.*

Практично, з усіх позицій запитальника, що відбиває весь спектр матеріальних і духовних благ, наданих людиною сучасною цивілізацією, жінки оцінили свої шанси і можливості володіти ними нижче, ніж чоловіки. Причому, щодо деяких можливостей (радше, треба говорити про неможливості) здійснення певних складових життєвого успіху відповіді жінок особливо песимістичні. Це стосується низької оцінки жінками шансів на

Таблиця 1

**Власні життєві шанси й можливості
за оцінкою чоловіків і жінок*, 2003 р.**

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
Я маю можливість цілком задовольняти свої потреби в продуктах харчування	- 0,34	- 0,50

Продовження табл. 1

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
Я маю можливість цілком задовольняти свої потреби в одязі, предметах щоденного споживання	- 0,43	- 0,59
За необхідності поліпшити умови життя я можу купити квартиру або побудувати будинок	- 0,76	- 0,85
Я можу собі дозволити придбання автомобіля	- 0,79	- 0,89
Я маю можливість робити заощадження	- 0,57	- 0,43
Під час відпустки я можу дозволити собі повноцінний відпочинок біля моря, у санаторії, пансіонаті	- 0,70	- 0,78
Я маю можливість різноманітно, відповідно до особистих інтересів проводити вільний час	- 0,38	- 0,50
Я маю/мав(мала) можливість побудувати особисте життя так, як я хотів(хотіла)	- 0,22	- 0,26
Я можу за бажанням переїхати жити в інший населений пункт	- 0,33	- 0,45
Я маю /мав(мала) можливість одержати таку освіту, про яку мріяв(мріяла)	- 0,36	- 0,43
У мене є можливість дати дітям вищу освіту	- 0,36	- 0,48
У мене є можливість одержувати якісне медичне обслуговування	- 0,55	- 0,63
У мене є шанси здійснити життєві плани, домогтися успіху в житті	- 0,36	- 0,50
У мене є можливість бути забезпеченою людиною	- 0,57	- 0,68

Продовження табл. 1

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
У мене є шанси здійснити життєві плани, домогтися успіху в житті	– 0,36	– 0,50
У мене є шанси на посадове просування, професійні перспективи	– 0,49	– 0,63
Я маю можливість відкрити власну справу	– 0,64	– 0,72
Для мене є реальною погрозою стати безробітним	– 0,11	– 0,17
У мене є можливість для підвищення кваліфікації, рівня своїх знань і звичок	– 0,27	– 0,44
У мене є можливість жити краще, ніж мої батьки	– 0,15	– 0,32
У мене є можливість зробити життя дітей краще, ніж моє власне	– 0,18	– 0,33
У мене є можливість мати цікаву, добре оплачувану роботу	– 0,43	– 0,62

* Індекс розраховувався за формулою: $I = [(A5 - A1) + 0,5(A4 - A2)] : N$, де $A - 5$ – цілком згодний; $A - 4$ – скоріше згодний; $A - 2$ – скоріше незгодний; $A - 1$ – зовсім незгодний; N – загальна кількість тих, хто відповів на запитання.

«можливість мати цікаву, добре оплачувану роботу», «просування по службі, професійні перспективи», «можливість зробити життя дітей кращим, ніж своє власне». Навіть щодо такої елементарної потреби, як «цілком задовольняти свої потреби в продуктах харчування», можливості жінок, у цілому, значно менші. І як завершальний штрих: жінки-респондентки у два рази рідше відзначають для себе «можливість жити краще, ніж їхні батьки» порівняно з чоловіками-респондентами.

На узагальнююче питання про шанси респондента домогтися успіху в житті, у сумі, половина опитаних

Наталія ЛАВРІНЕНКО,
Інститут соціології Національної академії наук України

ДИНАМІКА ГЕНДЕРНОЇ НЕРІВНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

Весь попередній досвід розв'язання жіночого питання в нашій країні не сприяв подоланню підпорядкованого становища жінки в системі суспільних відносин, тобто їх, відносин, патріархатності. На жаль, і тепер, всупереч обраному напрямкові розвитку демократичного устрою громадського життя, українське суспільство не посліщає визнати гостроту й нерозв'язаність проблеми нижчого соціального статусу жінок порівняно зі статусом чоловіків у системі суспільних відносин.

Протягом багатьох десятиліть наукові праці з соціальної стратифікації ігнорували той вид стратифікації, який зумовлювався гендерними розходженнями, роль гендера залишалася невидимою. Однак гендер сам по собі є одним із яскравих прикладів стратифікації. Немає таких суспільств, у яких, у низці сфер соціального життя, чоловіки не володіли б більшим багатством, впливом і статусом, ніж жінки (1).

Термін гендер (*gender* – *pid*) позначає стать як соціальне поняття і явище, як усе те соціальне, що утворюється над біологічною статтю (*sex*). Категорія біологічної статі набуває гендерного статусу через присвоєння імені, вибір одягу і використання інших гендерних ознак. Іншими словами, бути чоловіком або жінкою – це не просто бути людиною з жіночою або чоловічою анатомією; одного цього недостатньо, суспільство пропонує індивідам відповідати визначеним соціокультурним експектаціям щодо прийнятих у ньому «зразків» поведінки і зовнішнього вигляду, чоловічого й жіночого.

Дж. Лорбер у книзі: «Парадокси гендера» для позначення цього соціального феномену вживає термін «робити (вибудовувати) гендер» [2]. Пояснити, чому це

творення (вибудова) гендера робиться з моменту народження, постійно і кожним індивідом, можна, досліджуючи не тільки індивідуальний гендерний досвід, а і сам феномен гендера як соціального інституту. Гендер як соціальний інститут — це один із головних способів, за допомогою якого людство організує своє життя. Варто лише зауважити, що існує два способи добору індивідів для досягнення будь-яких суспільних цілей: перший — на основі їхнього таланту, здібностей, мотивації й компетенції, тобто продемонстрованих ними *особистих досягнень*; другий — на основі їхньої *належності до визначеної статі (гендера), раси, етносу*, тобто членства у певній соціальній групі. Різні суспільства з різною інтенсивністю використовують ці два підходи в оцінці індивідів, однак кожне суспільство використовує при цьому гендер і віковий розподіл. У цьому сенсі, гендер є *дифузійним*, тобто широко розповсюдженим статусом.

Формування незалежної Української держави, що почалося після колапсу комуністичного режиму, автоматично не забезпечило зменшення гендерної нерівності. Спостерігається якийсь парадокс: незважаючи на проголошення демократичного шляху розвитку країни, на практиці відроджується і вільно виявляється як у висловлюваннях окремих людей, так і в текстах засобів масової інформації різного роду патріархатна міфологія, що бачить жінку тільки в родині. Навіть більше, ця сфера декларується для неї головною, отже, у всіх інших сферах — у праці, політиці, прийнятті важливих для суспільства економічних рішень — їй віддається «друга» після чоловіка роль.

Одночасно із Заходу прийшли аж ніяк не найкращі зразки масової культури, у яких закодовані давно вивчені й розкритиковані на тім же Заході соціо-статеві стереотипи. Ці дві утопії — місцева й експортована — незважаючи на удаване розходження, мають спільний фундамент — *патріархатний світогляд*, що проповідує подвійні стандарти поведіння, моралі (різні для чоловіків і жінок) і, таким чином, нерівне становище

жінки в суспільстві порівняно з чоловіком. Саме патріархатними поглядами значної частини населення (за даними опитування, проведеного Інститутом соціології НАН України в 2003 році, такі погляди поділяють в Україні приблизно 40% чоловіків і 20% жінок) зумовлені факти дискримінації жінок у повсякденному житті.

Найчіткіше гендерна нерівність спостерігається у таких сферах нашого життя:

У сфері сімейного життя

- Збільшення в сімейних жінок часових витрат на ведення домашнього господарства до обсягів, що охоплюють увесь час, — після професійної праці поза домом і задоволення фізіологічних потреб (таких, як сон тощо). Традиційно домашні роботи — купівля продуктів, готування їжі, прибирання будинку — залишаються переважно жіночими. До того ж, в умовах зубожіння основної маси населення і, відповідно, скорочення його купівельної спроможності, ще більше зросли витрати жіночої енергії на ведення домашнього господарства. Додаткового часу вимагає пошук дешевших продуктів, готування трудомістких, але недорогих домашніх страв і т. д. Окрім того, різко скоротилася кількість підприємств сфери послуг в Україні. Усе це призводить до того, що крім праці у сфері народного господарства, жінки в будень витрачають на домашню роботу в середньому 3 години, а у вихідні дні — до 5–6 годин.

Часові щоденні витрати сімейних чоловіків на ведення домашнього господарства в середньому — не більш однієї години в міських умовах і 45 хв. — у сільській місцевості. Таким чином, як і раніше, зберігається нерівномірний і нерівноправний розподіл праці для обслуговування родини між її членами.

- Насильство щодо жінок, яке має місце в сучасних українських родинах, — яскравий приклад бажання панувати над жінкою, властиве певній частині чоловіків. Вибіркові моніторингові опитування населення України, які проводить, починаючи з 1994 року, Інститут соціології Національної академії наук України, свідчать,

що побої з боку чоловіків або співмешканців довелося перенести кожній п'ятій опитаній жінці (3). *Показово, частка жінок, що потерпає від насилля, залишається протягом останнього десятиріччя постійною, і, на жаль, не зменшується.*

У сфері праці

- Жінки частіше програють у конкурентній боротьбі за «гарне» місце на ринку праці, що дозволяє економістам і соціологам як неокласичної, так і марксистської спрямованості говорити про існування *гендерної сегрегації* у сфері професійної зайнятості. Під гендерною професійною сегрегацією за ознакою статі розуміється тенденція працевлаштування жінок за строго визначеними професіями, галузями зайнятості і посадовими категоріями. Розрізняють два види гендерної сегрегації у сфері зайнятості: горизонтальну й вертикальну.

Під *горизонтальною професійною сегрегацією* розуміють нерівномірний розподіл чоловіків і жінок за галузями економіки й професіями. Так, найбільша концентрація жінок спостерігається в галузях, що за характером праці відносять до сфери обслуговування: у торгівлі працює 75% жінок, у системі освіти – 74%, у сфері охорони здоров'я – 80%, у громадському харчуванні – 84% (Україна, 1997 р.).

Вертикальна професійна сегрегація означає непропорційний розподіл жінок за рівнями посадової ієрархії. Приналежність до однакової професії і співмірна кваліфікація для жінок часто зовсім не означає рівний доступ до кар'єрного просування порівняно з чоловіками-колегами.

У межах однакових сфер зайнятості чоловіки й жінки мають зовсім різні перспективи просування, тобто статусні наслідки певних занять різні для чоловіків і жінок. Особливо це помітно у сфері управління – що вищий соціальний статус посади, тим менша ймовірність, що її обійматиме жінка. На 1.10.2005 року в нашій країні не було жодної жінки-міністра. За даними досліджень [4], у сфері приватного бізнесу підпри-

емств, які працюють під керівництвом жінок, утричі менше, ніж підприємств, де головують чоловіки.

- Окрім дискримінації за ознакою статі при наймі на роботу і кар'єрному просуванні, типовою є ситуація *дискримінації в оплаті праці*. За даними моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, протягом останнього десятиліття заробітна платня жінок становить у середньому близько 60% заробітної платні чоловіків (табл. 5). Ще істотніше гендерні розходження виявляються в доходах населення в цілому. Практично у всіх вікових групах рівень доходів чоловіків значно перевищує рівень доходів жінок, у середньому в 1,6 раза. Наслідок такої ситуації – підвищений ризик зубожіння для жіночої половини населення України, особливо в ситуації, коли жінка є єдиним годувальником у родині.

Які причини зумовлюють дискримінацію жінок у сфері праці? Генрі Беккер, лауреат Нобелівської премії, класифікує ці причини у такий спосіб (5). По-перше, дискримінація має місце *з боку роботодавця* як під час прийому на роботу, так і потім, при оплаті праці. Виявляється цей вид дискримінації у тому випадку, коли роботодавець має упередження проти прийому на роботу тих або інших демографічних або етнічних груп працівників. *Чим більше роботодавець має упереджень проти жінок, тим більшою буде, на його підприємстві, різниця між сумами заробітної платні, сплаченої чоловікам і жінкам.*

По-друге, існує дискримінація *з боку споживача*, як правило, у тих сферах праці, де висока частота й інтенсивність контактів із клієнтами. Якщо клієнт бажає, щоб його обслуговував чоловік, то жінці, котра претендує на це робоче місце, доведеться погоджуватися на нижчу оплату праці, щоб за інших рівних умов ця вакансія не була віддана претендентові-чоловікові.

По-третє, дискримінація *з боку працівника* (тобто колег по роботі) має місце тоді, коли деякі групи працівників не бажають вступати в трудові відносини з особами певної статі. Наприклад, частина чоловіків і жінок не хотіли б працювати під началом жінки-керівника.

У суспільно-політичному житті

- Недостатньою є участь жінок в управлінні державою. Серед депутатів українського парламенту (15-го скликання) жінки становили лише 5%. З моменту проголошення України незалежною державою у Верховній Раді відсоток жінок ніколи не перевищував 8.

Закономірно виникає питання: чому ж соціостатева нерівність така живуча і чому, незважаючи на всі розмови про необхідність її ліквідації, не вдається цього зробити? На першу частину цього запитання відповіді нескладно: дискримінація за статевую ознакою тільки тоді може бути ліквідована, коли буде змінена система гендерних ролей і стереотипів, що їх ці ролі закріплюють. На другу частину питання відповіді складніше, оскільки всі стереотипи, а особливо гендерні, неможливо змінити в одну мить. Як і вся сфера суспільної свідомості, ці стереотипи змінюються вкрай повільно, чим і зумовлені їхня живучість і трансляція з покоління у покоління.

Стійкість соціостатевих (гендерних) стереотипів має і ще одне пояснення, яке можна прочитати в підручнику Н. Смелзера з соціології [6]. Справа в тім, що їхнє існування базується на активній дискримінації «жінок з боку чоловіків, що намагаються зберегти свої привілеї, владу й багатство». За останні сто років саме життя значно змінило уявлення щодо мужності, жіночності і «природної» нерівноправності статей. Сучасна економіка вже не може існувати без праці жінок, самим цим фактом руйнуючи міф про нездатність жінок до інтелектуальних занять і виконання складних професійних обов'язків.

Слід сказати, що в суспільствознавчих науках радянського періоду основний акцент робився *на соціально-класових характеристиках* індивідів і груп, статеві відмінності вважалися не аж так істотними й важливими. Причому практично забуто було і те, про що ще в 20-і роки писав класик соціології П. Сорокін. У другому томі своєї «Системи соціології» [7] він, випереджаючи багатьох феміністок та феміністів, описує соціальний механізм виникнення соціостатевих

(гендерних) відмінностей між двома половинами людства — чоловіками й жінками. Коротко його теорію «статевих угруповань» можна викласти в такий спосіб: статеві ознаки віднесено до числа тих, які впливають на всю поведінку людини. Їхня наявність спричиняє виконання функцій (фізіологічних, психічних і соціальних), властивих або жінці, або чоловікові. Ці ознаки накладають відбиток на всю природу людини, визначаючи напрямки поведінки чоловіка або жінки. Але якщо є така відмінність, то існує і ґрунт для статевих протиріч і антагонізмів, навіть для опозиції щодо іншої статі і, можливо, взаємної боротьби.

Жінки, незважаючи на всі їхні відмінності щодо приналежності до певної релігії, раси, професії, майнового стану тощо, мають низку загальних, суто жіночих інтересів, що стають основою для їхньої солідарності й об'єднання. Ці загальні інтереси протиставляють їх чоловічій половині. Те ж стосується і чоловіків. Протягом століть з жіночою статевою групою поєднувалося поняття *позбавлення в правах*, із чоловічою — *привілейованість*; жінки виявилися підвладними, чоловіки — володарями. Ці відмінності, у свою чергу, викликали ряд нових явищ у соціальній, розумовій і моральній сферах; у кожній статевій групі гіпертрофувалися одні риси й атрофувалися інші.

Отже, маємо підстави стверджувати, що гендерний підхід як метод для аналізу найширшого кола соціально-економічних, політичних і соціокультурних явищ виник не на голому місці і не є амбіційною вигадкою фемінізму (як стверджують деякі його супротивники). Він створювався як на основі нових життєвих реалій участі жінок у сфері виробництва, науки й культури, так і на базі наукових досліджень у соціології, культурології, етнографії.

Соціостатеві (гендерні) проблематика, у тому числі вивчення проблеми гендерної нерівності, в останні роки бурхливо розвивається, у результаті чого з'явилося чимало фундаментальних робіт, присвячених гендерним дослідженням. Заслуга класиків фемінізму [8] у тім

ї була, що їм удалося розкрити патріархатний, маскуліністський характер більшості сучасних суспільств. *Маскулінізм* як ідеологія, що виправдовує й затверджує чоловіче домінування, властивий не тільки західним суспільствам. Набагато яскравіше виражений він у країнах, що сповідують іслам. Представники гуманістичного й інтелектуального напрямів фемінізму дуже точно помітили, що маскуліністська культура деформує й придушує не тільки жінок, а й чоловіків. «Сильний» чоловік затверджується на тлі й за рахунок «слабкої» жінки; торжество його сили можливо тільки через приниження й придушення її особистості. Але в такій ситуації немає переможців: пан і раб завжди залежать один від одного; поневолюючи, не можна стати вільним.

Домінування «чоловічого» у патріархатній культурі призводить до культу сили в суспільних відносинах. Принцип насильства й придушення, властивий маскуліністському світоглядові, переноситься на взаємини людини й природи, батьків і дітей, жінок і чоловіків, на національне питання (взаємини великих і малих народів і т. д.). На протигагу маскулініній культурі феміністки висунули ідею про необхідність формування нової, немаскуліністської свідомості, орієнтованої не на агресію й завоювання, а на *співробітництво*, що виключає будь-яке придушення особистості.

Механізмом, що забезпечує закріплення й трансляцію з покоління в покоління гендерних ролей, є *гендерні стереотипи*. Під соціальними стереотипами (куди входять і гендерні) розуміються спрощені, схематизовані образи соціальних об'єктів і подій, що мають значну стійкість. У ширшому сенсі стереотип – це традиційний, звичний канон думки, сприйняття й поведження. Стереотип допомагає людині орієнтуватися в тих обставинах, які не вимагають від неї серйозних роздумів або індивідуальних рішень. Але стереотипи як підсвідомі стандарти поведження відіграють негативну роль у ситуаціях, де потрібна повна інформація й об'єктивна оцінка; іноді стереотипи, як певні застигли конструкти, сприяють виникненню й закріпленню упереджень, ворожості до нового.

У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують у вигляді стандартизованих уявлень про моделі поведіння й риси характеру, що відповідають поняттям «чоловіче» і «жіноче». Психологи ж установили, що не існує «чисто» чоловічої і «чисто» жіночої особистості. Усім: чоловікам і жінкам – різною мірою властиві активність і пасивність, самостійність і залежність. Будь-яка особистість являє собою поєднання всіляких рис характеру.

У результаті тиску патріархальних гендерних стереотипів складається парадоксальна ситуація, описана соціологом Миррою Комаровські ще на початку 40-х років: щоб не бути «нежіночими», щоб їх не вважали «синьою панчохою», розумні і здатні до навчання дівчата намагаються, іноді підсвідомо, здаватися дурнішими й безпомічнішими, аби бути «жіночнішими». Це явище дістало назву *«правила бути на два кроки позаду чоловіка»*. Зайве пояснювати, як багато втрачають і самі жінки, і суспільство внаслідок незатребуваності інтелекту, нереалізованих здібностей жінок, а це – половина людства.

Негативний вплив патріархатної системи гендерних ролей позначається на трьох рівнях: індивідуальному, міжособистісному і соціальному.

На індивідуальному рівні як у жінок, так і у чоловіків виконання патріархатної гендерної ролі, що суперечить власним прагненням і бажанням особистості, відбивається на психічному й фізичному здоров'ї, на загальній задоволеності життям, роботою, родиною. Гендерна роль, що нав'язується патріархатними стереотипами чоловікові, надзвичайно важка. Бути «переможцем» завжди і в усьому, як показали спеціальні медичні дослідження, – небезпечно для здоров'я, зокрема, збільшує ризик виникнення серцевих захворювань. Спрямованість на успіх і гроші (часто – будь-якою ціною) призводить до того, що злочинність має, в основному, «чоловіче обличчя».

На рівні міжособистісних відносин роль, що нав'язується чоловікові, роль сильного, стриманого у своїх

емоціях, «який ніколи не плаче», супермена, приводить до того, що він, як правило, не може знайти взаєморозуміння з навколишніми і виглядає черствою людиною, а іноді, зрештою, таким і стає. Крім того, виконання ролі супермена позбавляє чоловіка можливості «виговоритися», розповісти будь-кому про свої неприємності і тим самим зняти або зменшити емоційну напругу.

Нерівність жінки в родині (у тому разі, коли вона побудована на владі чоловіка й підпорядкованості дружини) спричиняє те, що заміжні жінки страждають значно більшим числом фізичних і психічних хвороб, ніж самотні жінки. Цей феномен виявляється й у такому екстремальному явищі, як самогубство. Число самогубств вище серед заміжніх жінок і самотніх чоловіків, ніж серед самотніх жінок і одружених чоловіків (Е. Дюркгейм, 1912).

На соціальному рівні гендерні стереотипи, що зберігаються і відповідають минулим умовам життя, заважають ефективному включенню жінок у сферу виробництва, у науку, в економічне й політичне управління суспільством. У нашій культурі, так само, як і в західній, успіх і компетентність чітко заохочуються тільки щодо чоловіків. Для жінки успіх має неоднозначні наслідки. Нерідко жінка, що домоглася успіху, «карається» оточенням; замість визнання її заслуг вона одержує реакцію роздратування й заздрості з боку своїх колег і друзів.

Особливо слід зазначити феномен *прихованої дискримінації жінок*. Психологами вже давно помічено, що до думки жінок рідше прислуховуються, навіть якщо вона дійсно корисна; жінок частіше перебивають, вони менш, ніж чоловіки, впливають на думку малої групи, у якій перебувають. Часто слушне рішення, запропоноване жінкою, узагалі не сприймається групою доти, поки його не повторить чоловік. Кваліфікована робота, зроблена жінкою, оцінюється нижче, ніж якби її виконав колега-чоловік. Таким чином, *блокування заохочення* за професійні успіхи зводить перед жінкою невидимий бар'єр. Тим самим її ніби змушують відігра-

вати традиційну роль пасивної жінки. От чому супротивники фемінізму так люблять посилатися на Софію Ковалевську, жінку-математика, яка після обрання її членом-кореспондентом Академії наук сказала, що вона дійсно почувала себе після цього безмірно нещасливою. Той, хто приводить цей приклад, звичайно, вважає, що щастя жінки не може полягати в професійних досягненнях, а якщо вона усе-таки обере цей шлях, то буде нещаслива. При цьому нікого не цікавить, а чи були щасливі в особистому житті чоловіки, обрані членами-кореспондентами. Здається, далеко не всі. Але це як повчальний приклад ніколи не згадується у зв'язку з їхнім обранням.

Крім непрямого впливу гендерних стереотипів про нібито нездатність жінок до висококваліфікованої професійної діяльності, а також про те, що у разі успішної професійної кар'єри вона не зможе знайти собі чоловіка або зберегти його, у сфері праці, як уже зазначалося вище, існує *пряма дискримінація жінок*. Особливо вона помітна при розгляді *внутрішньої системи стратифікації, що існує в багатьох професіях*, зокрема у тих, котрі у верхівковій своїй частині добре оплачуються. Жінки в цьому випадку концентруються на більш низьких, гірше оплачуваних посадах. Заслуга фемінізму в тім, що його засновники почали боротьбу з гендерними стереотипами, що приводять в остаточному підсумку до дискримінації жінок. Ними був уведений в обіг термін *сексизм*, що позначає позицію або дію, що принижує або недооцінює і стереотипізує людей за ознакою статі. У ще більш широкому сенсі сексизм — це орієнтація, що ставить у несприятливі умови одну стать стосовно іншої.

У суспільних науках існує кілька теорій, що пояснюють диференціацію соціостатевих (гендерних) ролей і причини їх виникнення. Згідно зі структурно-функціоналістською теорією Т. Парсонса і Р. Бейлса (1955),— подібна диференціація має позитивну функцію, оскільки сприяє нормальному функціонуванню родини, де роль батька — *інструментальна* (підтримка зв'язку

між родиною і зовнішнім світом, матеріальне забезпечення родини; а роль матері — *експресивна* регулювання взаємин у родині, турбота й емоційна підтримка). Причому роль дружини в цій теорії виводиться зі здатності жінки народити дітей й доглядати за ними. Оскільки чоловік не може народити, він покладає на себе інструментальну роль. Ця *функціоналістська теорія* хоча багато в чому і правильна, однак у даний час не все може пояснити, до того ж вона трохи відстає від нових реалій життя. По-перше, у наш час домінує одностаттєва або двостаттєва родина, і в жінки не увесь час іде на виховання дітей, залишаються тривалі життєві періоди, коли вона виконує якісь інші ролі. По-друге, як показала М. Мід, саме такий, як у теорії Т. Парсонса, розподіл гендерних ролей далеко не завжди обов'язковий.

Рендал Коллінз (1975) розробив іншу теорію, що пояснює диференціацію гендерних ролей. Він вважає, що сексуальна нерівність обумовлена конфліктом між пануючою групою (чоловіками) і залежною групою (жінками). Причому, виникнення цієї нерівності він зв'язує з тим фактом, що чоловіки були крупніші й сильніші за жінок і чинили на них сексуальний тиск. В даний час, на його думку, міра залежності жінки визначається двома факторами: 1) матеріальною залежністю; 2) цінністю жінки як власності, що підлягає обмінові. Свою теорію Коллінз називає *теорією конфлікту*. Але цю теорію ще можна назвати теорією обміну, оскільки вчений вважає, що здоров'я жінки, її освіченість і здатність заробити поза домом тільки збільшують її вартість при обміні і допомагають їй претендувати на вибір привабливішого партнера.

Досить поширені на Заході *неомарксистські теорії* пояснення соціостатевих (гендерних) ролей (Х. Хартманн, А. Янг). Головне, із чого вони виходять, полягає в наступному: корені нерівності — у самій структурі капіталізму й патріархату, що виключають свободу сексуального вибору у жінок та використовують їхнє підпорядкування для забезпечення гнучкості ринку в умовах капіталізму. З цією метою жінкам на ринку

праці відведено вторинний сектор *низькооплачуваних робочих місць*, що у разі потреби завжди можна скоротити.

На жаль, жодна з цих теорій не дає досить вичерпного пояснення причин соціальної диференціації гендерних ролей. Як справедливо зауважив Дж. Смелзер, щодо цих теорій було б найбільш доцільно визначити *типи суспільств і ситуацій*, у яких складалися ці розбіжності гендерних ролей, а потім виділити *фактори*, що сприяють формуванню системи цінностей, на основі яких і складалися ці ролі. Виконуючи визначені гендерні ролі, стать стає одним з основ соціальної стратифікації індивідів у соціальному житті суспільства.

У сучасній західній соціологічній літературі велика увага приділяється *проблемі співвідношення гендерного і соціально-класового статусів індивіда*. І, якщо з постулатом, що гендерні розбіжності мають більш глибокі історичні корені, ніж класові системи, — згодні всі, то залишається дискусійним питання: на основі якої концептуальної моделі визначати соціально-класовий статус жінки? — виходячи із соціально-класового статусу її чоловіка або батька, чи з власної професійної позиції у системі поділу праці. Перша концептуальна модель дістала назву — *конвенціонального підходу*, друга — *індивідуального підходу*.

Прихильники конвенціонального, традиційного, по своїй суті, класового аналізу (Дж. Голдторп, Т. Парсонс, Р. Блаунер та ін.) вважають, що, оскільки жінки частіше, ніж чоловіки, зайняті на роботі неповний робочий день, здебільшого їхня кар'єра переривається через дітонародження й необхідність догляду за малолітніми дітьми, велика частина жінок перебуває в економічній залежності від своїх чоловіків — їх класова належність повинна визначатися класовим становищем чоловіка або батька.

Під впливом феміністської критики, а також даних досліджень про характеристики сучасних родин (Р. Філдберг, Е. Гленн, К. Герсон, Р. Еріксон), традиційний погляд на соціально-класовий статус жінки активно

переглядається прихильниками індивідуального підходу. Аргументація такого перегляду така: по-перше, є родини, де професійний статус дружини, а відповідно, і її дохід, вищий, ніж у чоловіка. По-друге, зростає частка родин, де єдиним годувальником є жінка. По-третє, як пише Е. Гідденс [9], у безлічі родин спостерігається ніби «перетинання класів», коли робота чоловіка належить до більш високої класової категорії, ніби робота дружини, або (що трапляється рідше) навпаки. Відносини подібного роду мало вивчені, і тому не можна бути упевненими в правильності тієї точки зору, що саме робота чоловіка є визначальним чинником для статусу всієї родини. Дослідження останніх років показують, що люди в подібних родинах мають тенденцію вводити елементи різних класових позицій у життєдіяльність своєї сім'ї. Тому *соціологи феміністської спрямованості пропонують використовувати індивіда, а не родину як одиницю стратифікаційного аналізу. Такий індивідуальний підхід робить видимим власний соціально-економічний статус жінок.*

Для визначення соціально-класового статусу родини в цілому останнім часом досить часто використовується **домінантний** підхід (Р. Еріксон, С. Макеев), що однаковою мірою враховує статус зайнятості обох чоловіка й жінки, а соціально-класову характеристику родини в цілому дорівнює до становища того з чоловіка й жінки, хто має *більш високе професійно-посадове становище* [10].

Зміст гендерного підходу полягає в показі не тільки культурно детермінованих відмінностей між статями, а й того, як культурне конструювання цих відмінностей позначається на **соціальному статусі гендерних груп**: положенні на ринку праці, можливостях кар'єрного просування, доступі до сфер прийняття політичних і економічних рішень і, відповідно, до у сіх тих матеріальних благ, що супроводжують заняття певної статусної позиції. На думку Д. Скотт, саму дефініцію гендера треба для кращого розуміння розділити на дві пов'язані між собою частини: «гендер – це конститутивний

елемент соціальних відносин, заснованих на зовнішніх відмінностях між статями, і гендер — це первинний спосіб визначення відносин влади» [12]. Той факт, що гендерні відносини мають у своїй підставі відносини з приводу влади, на рівні повсякденної свідомості часто не усвідомлюється. Влада, як соціальний феномен, завжди виявляється у визначеній ієрархії й сегрегації, і гендерні відносини дають нам яскраві їхні приклади. Під гендерною сегрегацією (або професійною сегрегацією за ознакою статі) розуміється стійка тенденція працевлаштування чоловіків і жінок за строго визначеними професіями, галузями і посадовими позиціями.

Очевидно, що соціально-економічний статус індивіда, у більшості випадків, напряму залежить від того факту — де і ким він працює і яку матеріальну винагороду він одержує за свою працю. У свою чергу, останній фактор визначає можливість задоволення для індивіда як його матеріальних, так і духовних потреб. Можна припустити, що в сучасному українському суспільстві існують значні розбіжності, сконструйовані як нерівність життєвих шансів, можливостей для самореалізації особистості у власників чоловічого й жіночого гендерних статусів.

Таким чином, гендерні відносини конструюються як відносини соціальної нерівності. Факти такої соціальної нерівності виявляються за допомогою порівняльного аналізу чоловічого й жіночого соціально-економічного статусу.

На жаль, з моменту народження життєві шанси і можливості в індивідів різні, і не кожному вдається потім домогтися високого рівня задоволення матеріальних і духовних потреб, домогтися того ступеня волі в реалізації своїх життєвих планів, з яким звичайно пов'язується поняття щасливого, вдало сформованого життя. У таблиці 1 наводиться суб'єктивна оцінка респондентами своїх життєвих шансів і можливостей з погляду їх гендерного статусу. (Використана дослідницька методика, розроблена Дж. Голдторпом, адаптована до наших умов).

Треба особливо відзначити, що, згідно з даними моніторингових опитувань Інституту соціології НАН України, більша частина населення України, практично, не може в повному обсязі задовольняти усі свої життєві потреби; індекс життєвих шансів і, відповідно, можливостей їхнього здійснення, з усіх позицій має негативне навантаження. Варто зробити застереження, що у вибірку, на основі якої здійснювалося моніторингове опитування населення, практично не ввійшли найбільш «багаті» шари населення, адже ця категорія в наших умовах уникає «світитися» в опитуваннях і, узагалі, не хоче декларувати свій високий соціально-економічний статус. Однак нас більше цікавить не цей, а гендерний аспект аналізу емпіричних даних. І, із цього погляду, можна говорити, що *навіть у рамках дуже низьких життєвих шансів і можливостей задоволення потреб, що властиві більшій частині населення України, гендерні відмінності виявляються з дивною закономірністю. І це свідчить про справді нижчий соціально-економічний статус жінки порівняно зі статусом чоловіка.*

Практично, з усіх позицій запитальника, що відбиває весь спектр матеріальних і духовних благ, наданих людиною сучасною цивілізацією, жінки оцінили свої шанси і можливості володіти ними нижче, ніж чоловіки. Причому, щодо деяких можливостей (радше, треба говорити про неможливості) здійснення певних складових життєвого успіху відповіді жінок особливо песимістичні. Це стосується низької оцінки жінками шансів на

Таблиця 1

**Власні життєві шанси й можливості
за оцінкою чоловіків і жінок*, 2003 р.**

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
Я маю можливість цілком задовольняти свої потреби в продуктах харчування	– 0,34	– 0,50

Продовження табл. 1

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
Я маю можливість цілком задовольняти свої потреби в одязі, предметах щоденного споживання	- 0,43	- 0,59
За необхідності поліпшити умови життя я можу купити квартиру або побудувати будинок	- 0,76	- 0,85
Я можу собі дозволити придбання автомобіля	- 0,79	- 0,89
Я маю можливість робити заощадження	- 0,57	- 0,43
Під час відпустки я можу дозволити собі повноцінний відпочинок біля моря, у санаторії, пансіонаті	- 0,70	- 0,78
Я маю можливість різноманітно, відповідно до особистих інтересів проводити вільний час	- 0,38	- 0,50
Я маю/мав(мала) можливість побудувати особисте життя так, як я хотів(хотіла)	- 0,22	- 0,26
Я можу за бажанням переїхати жити в інший населений пункт	- 0,33	- 0,45
Я маю /мав(мала) можливість одержати таку освіту, про яку мріяв(мріяла)	- 0,36	- 0,43
У мене є можливість дати дітям вищу освіту	- 0,36	- 0,48
У мене є можливість одержувати якісне медичне обслуговування	- 0,55	- 0,63
У мене є шанси здійснити життєві плани, домогтися успіху в житті	- 0,36	- 0,50
У мене є можливість бути забезпеченою людиною	- 0,57	- 0,68

Продовження табл. 1

Життєві шанси й можливості	Стать	
	чоловіки	жінки
У мене є шанси здійснити життєві плани, домогтися успіху в житті	– 0,36	– 0,50
У мене є шанси на посадове просування, професійні перспективи	– 0,49	– 0,63
Я маю можливість відкрити власну справу	– 0,64	– 0,72
Для мене є реальною погроза стати безробітним	– 0,11	– 0,17
У мене є можливість для підвищення кваліфікації, рівня своїх знань і звичок	– 0,27	– 0,44
У мене є можливість жити краще, ніж мої батьки	– 0,15	– 0,32
У мене є можливість зробити життя дітей краще, ніж моє власне	– 0,18	– 0,33
У мене є можливість мати цікаву, добре оплачувану роботу	– 0,43	– 0,62

* Індекс розраховувався за формулою: $I = [(A5 - A1) + 0,5(A4 - A2)] : N$, де $A - 5$ – цілком згодний; $A - 4$ – скоріше згодний; $A - 2$ – скоріше незгодний; $A - 1$ – зовсім незгодний; N – загальна кількість тих, хто відповів на запитання.

«можливість мати цікаву, добре оплачувану роботу», «просування по службі, професійні перспективи», «можливість зробити життя дітей кращим, ніж своє власне». Навіть щодо такої елементарної потреби, як «цілком задовольняти свої потреби в продуктах харчування», можливості жінок, у цілому, значно менші. І як завершальний штрих: жінки-респондентки у два рази рідше відзначають для себе «можливість жити краще, ніж їхні батьки» порівняно з чоловіками-респондентами.

На узагальнююче питання про шанси респондента домогтися успіху в житті, у сумі, половина опитаних

жінок (50%) відповіли, що їхні шанси або «нижчі, ніж у більшості людей» (17%), або, що в них «немає ніяких шансів, узагалі, домогтися успіху в житті» (33%). Серед чоловіків-респондентів частка песимістично налаштованих з вищеперелічених позицій значно менше, і, у сумі, складає не набагато більше третини опитаних чоловіків (36%). Крайнього песимізму щодо досягнення успіху в житті дотримують 23% чоловіків (вважають, що в них немає ніяких шансів на успіх), і 13% – що їхні шанси нижчі, ніж у більшості людей. Гендерна нерівність життєвих шансів, що була відкрита, позначається на можливості досягти високого або хоча б прийнятного соціально-економічного статусу. На думку майже половини опитаних жінок, у нашому суспільстві чоловікові легше досягти матеріального благополуччя такої ж точки зору дотримується і більш чверті чоловіків (таблиця 2).

Таблиця 2

Гендерний аспект важкості/легкості досягнення матеріального благополуччя, 2003 р. (%)

Досягнення матеріального благополуччя	Стать	
	чоловіки	жінки
Жінці легше	13	6
Однаково	38	30
Чоловікові легше	28	45
Важко сказати	21	19

Звертає на себе увагу значна частка чоловіків і жінок, яким важко що-небудь сказати з цього приводу (п'ята частина і тих, і інших).

Такий же частині опитаних важко дати відповідь і на питання: «Чи є рівноправними чоловіки й жінки в родині і на роботі?». Значна частка тих, кому важко що-небудь сказати з цього приводу, свідчать про те, що в

нашому суспільстві просвітительська робота з гендерної проблематики тільки-но починається. На жаль, дана тематика в нашому суспільстві вважається «несерйозною», але саме в цій «несерйозній» сфері протікає повсякденне життя людей, і не погано було б, щоб гендерні взаємодії здійснювалися в рамках *егалітарної* сучасної культури, а не на основі патріархатних стереотипів, що прийшли з далекого минулого.

Таблиця 3

**Думка населення щодо рівноправності
жінок та чоловіків, %**

Ступені рівноправності	Стать	
	чоловіки	жінки
Жінки рівноправні з чоловіками на роботі і в родині	55	46
Жінки рівноправні тільки на роботі, а в родині вони підкоряються чоловікам	14	11
Жінки рівноправні тільки в родині, а на роботі до них ставляться, в основному, як до другосортних працівників	7	9
І на роботі, і вдома жінку вважають людиною другого сорту	5	12
Важко сказати	19	22

Дані таблиці 3 відображають думку населення щодо гендерної рівності у нашому суспільстві. Як бачимо, жінки менш оптимістично, порівняно з чоловіками, оцінюють ступінь своєї рівноправності в суспільстві. Вважають себе рівноправними з чоловіками на роботі й у родині майже половина опитаних жінок. Однак *кожна десята жінка і на роботі, і у родині почуває себе людиною другого сорту (12%)*. Якщо до цієї групи жінок, що відчують дискримінацію, додати тих, хто почуває себе повноправною людиною тільки на роботі (11%), а також, тих, хто рівноправний у родині, але

до кого ставляться як до другосортного працівника на роботі (9%) – то, у сумі, виходить, *що в нашому суспільстві третина жінок, у тій або іншій сфері життя, відчують себе дискримінованими*. Це – багато, і про це треба говорити.

На Саміті ООН у 2000 році Україна, як одна з країн – членів ООН зобов'язалася до 2015 року досягти кращого гендерного балансу і тим самим забезпечити *реальну рівність прав і життєвих шансів жінок і чоловіків у суспільстві*. Це зобов'язання йде в зв'язуванні з іншими життєво важливими цілями розвитку українського суспільства: подоланням бідності, забезпеченням рівних можливостей одержання початкової освіти, створенням здорового навколишнього середовища, зменшення поширеності інфекційних хвороб (насамперед, ВІЛ/СНІДу і туберкульозу), а також зведенням до мінімуму материнської й дитячої смертності. Ці важливі задачі визначені світовим співтовариством як *Мета розвитку Тисячоріччя* [11].

Дуже важливо для розробки соціальної політики зі зменшення гендерної нерівності представлення даного феномена в динамічному аспекті. Відносно гендерного аспекту соціальної нерівності (і не тільки цього виду, а й інших) показовим є період української історії з 1994 по 2004 роки. По-перше, тому, що це був цілком новий період, що характеризувався кардинальними, революційними змінами в соціально-економічному житті суспільства. По-друге, ці трансформації перевернули життя великої частини населення, змусивши стикнутися з утратою роботи, зубожінням, утратою соціальних гарантій.

Динаміка гендерного аспекту самооцінки свого соціального статусу за останнє десятиліття представлена в таблиці 4. Аналіз даних показує стійку тенденцію більшого представництва жінок на двох найбільш низьких за своїм статусом шаблях соціальної ієрархії. І такий стан зберігається протягом останнього десятиліття. Сумарно в 1994 році на двох нижчих шаблях

помістили себе 49% жінок і 40% чоловіків; у 1999 – 47% жінок і 43% чоловіків, а в 2004 – 37% жінок і 31% чоловіків.

Подібна ж тенденція нерівності спостерігається при розгляді гендерного розподілу на *середніх* шаблях соціальних сходів. Сумарно, у 1994 році помістили себе на третій, четвертий і п'ятий ступінь 51% жінок і 58% чоловіків; у 1999 році – 53% жінок і 56% чоловіків; у 2004 – 61% жінок і 67% чоловіків. Гендерне представництво на двох верхніх шаблях соціальної ієрархії ми, на жаль, не розглядаємо, через ту обставину, що дана група не представлена репрезентативно у вибірковій сукупності, за якою проводилося опитування.

Таблиця 4

**Динаміка самооцінки свого соціального статусу
жінками й чоловіками, %**

Соціальний статус	1994		1999		2004	
	Стать		Стать		Стать	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
1 (найбільш низьке становище)	23	15	23	19	16	12
2	26	25	24	24	21	19
3	30	36	33	37	31	35
4	18	20	18	16	23	25
5	3	2	2	3	7	7
6		1			1	1
7 (найвище становище)		1		1	1	1

У цілому, розглядаючи динаміку самооцінки респондентами свого соціального статусу протягом десятилітнього періоду, доводиться говорити про *деяку стабільність пропорцій гендерної нерівності, простіше говорячи – її не стало менше*. Однак вимальовується і *деяка позитивна тенденція скорочення частки тих, хто відніс себе до представників найбільш низького соціального статусу*; і це стосується і жінок, і чоловіків. І в той же час збільшилася частка тих, хто відніс себе до середньої, проміжної групи за статусною приналежністю. Так, у 1994 році таку самооцінку своєму соціальному статусові дала половина опитаних жінок (51%) і 58% чоловіків; а в 2004 році вже 61% жінок і 67% чоловіків. Очевидно, що населення якимось пристосовується до нових соціально-економічних умов існування, поліпшує своє життя, а в такий спосіб і вище оцінює свій соціальний статус у суспільстві. І хоча протягом останнього десятиліття *гендерна нерівність зберігається в стабільній пропорції*, позитивним моментом є поліпшення соціальної гідності людей.

Один із головних показників соціального статусу індивіда – це рівень його *матеріального доходу*. Для більшої частини нашого населення він складається із заробітної плати, пенсії, стипендії. На жаль, можливості приробітку в населення України обмежені: 46% респондентів у 2004 році в ході моніторингового опитування Інституту соціології НАНУ відповіли, що не мають такої можливості. Є така можливість (і бажання мати приробіток) тільки в 17%.

Найбільше чітко гендерна нерівність виявляється при порівнянні рівня матеріального доходу чоловіків і жінок як соціальних груп [таблиця 5]. Широко відомий факт, що рівень освіченості українських жінок не поступається рівню освіченості чоловіків, а в деяких вікових групах навіть небагато перевищує. Однак дані динаміки гендерного співвідношення матеріальних доходів показують, що рівень доходів жіночої групи населення в 1994 і 1999 роках дорівнював небагато

бїльше половини рївня доходїв чоловїчої групи населєння (вїдповїдно, 55% і 56%).

У 2004 роцї, як уже вїдзначалося, проявилися закономїрнї результати адаптацїї населєння до нових умов їснування, ряд дослїдникїв вїдзначає, що жїноча група населєння проходить цей процес адаптацїї, не поступаючи перед чоловїками, що і знаходить вияв у зменшеннї розриву в матерїальних доходах жїнок і чоловїкїв: у 2004 роцї доходи жїночої групи населєння досягали 64% щодо доходїв чоловїчої частини населєння.

Таблиця 5

**Динамїка матерїальних доходїв
жїнок і чоловїкїв, %**

Зарплата, стипендія, пенсія	1994		1999		2004	
	Стать		Стать		Стать	
	жїнки	чоловїки	жїнки	чоловїки	жїнки	чоловїки
Середнє значєння (\$)	31	56	28	50	44	68
Вїдсоток доходїв жїнок вїд доходїв чоловїкїв	55		56		64	

Матерїальнї умови життя, безумовно, позначаються на емоцїйному станї людини. Таке емоцїйно-оцїнне судження, як задоволенїсть своїм становищем у суспїльствї в цїлому, є суб'єктивним їнтеграцїйним показником, що характеризує багато сторїн життя їндивїда, у тому числї і його соцїальний статус (таблиця 6).

Таблиця 6

**Гендерний аспект динаміки рівня задоволеності
своїм становищем у суспільстві, %**

Рівень задоволеності	1994		1999		2004	
	Стать		Стать		Стать	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
Скоріше, не вдоволений	64	61	73	73	60	57
Важко сказати, задоволений чи ні	24	25	20	18	26	16
Скоріше, вдоволений	12	14	7	9	14	17

Динамічний аспект аналізу таблиці 6 виявляє цікаву закономірність: найтяжчим періодом як для чоловіків, так і для жінок був 1999 рік (середина, котру пройшов наш народ на шляхах трансформації суспільства). Вага цього періоду нівелювала гендерні відмінності. Можна припустити, що надзвичайно важко було виживати більшості населення, 73% чоловіків і така ж частка жінок відзначили, що не задоволені своїм статусом у суспільстві.

Узагалі, варто зазначити, що показник задоволеності становищем у суспільстві не можна трактувати як достовірний показник гендерної нерівності. Досить великий вплив на нього робить різний рівень домагань, властивий чоловікам і жінкам. Широковідомо, що в більшій частині жіночої групи населення соціально-статусні домагання нижчі, ніж у чоловічої групи (у зв'язку з цим рівні задоволеності своїм соціальним статусом у чоловіків і жінок не дають великих розбіжностей). Однак, незважаючи на свою умовність, цей показник свідчить про деяке підвищення задоволеності своїм соціальним статусом у населення в цілому в 2004 році, що відповідає загальній стабілізації ситуації у країні.

Крім матеріального доходу, іншим найважливішим показником соціального статусу індивіда є *вид професійної зайнятості*.

Жінки стабільно протягом усього останнього десятиліття значно частіше, ніж чоловіки, входять у категорію непрацюючих [таблиця 7], і далеко не завжди — це жінки-пенсіонерки або матері, що доглядають за малолітніми дітьми. Причому, якщо серед чоловічої групи населення частка непрацюючих коливається в межах однієї третини, то серед жіночого населення протягом останнього десятиліття частка непрацюючих, приблизно, дорівнює половині всіх опитуваних жінок. Стає зрозумілим, чому на питання моніторингу 2004 року: «Чи вистачає Вам роботи, що Вам підходить?», тільки кожна п'ята опитана жінка відповіла, що вистачає, серед чоловіків значно більше — 30%.

Таблиця 7

**Динамічний аспект професійної зайнятості
жінок і чоловіків, %**

Види зайнятості	1994		1999		2004	
	Стать		Стать		Стать	
	жінки	чоло- віки	жінки	чоло- віки	жінки	чоло- віки
Керівники	3	2	2	2	2	1
Спеціалісти	17	15	11	13	12	11
Бізнесмени	2	5	2	6	3	8
Робітники	30	45	24	39	23	37
Учні	4	4	2	4	4	4
Непрацюючі	44	29	58	36	51	36
Не відповіли					5	3

Поки що спостерігається і значно менше представництво жінок у сфері бізнесу. За даними масштабного дослідження, проведеного Київським міжнародним

інститутом соціології в 2001 році за програмою дослідження малого й середнього бізнесу в Україні, розробленої BISPRO, жінки в три рази рідше контролювали підприємства малого, середнього і великого бізнесу. Як і в радянський період історії України, жінок значно менше в складі «робітників», і пов'язано це, насамперед, із фізичними навантаженнями цього виду праці, а також із закриттям багатьох видів промислових підприємств, а на тих, що залишилися,— з першочерговим скороченням робочих кадрів. Ряди «спеціалістів» залишаються гендерно збалансованими за своїм складом.

В умовах відсутності гарантій на роботу, у тому числі і в відповідну професію й кваліфікацію працівника, гендерна нерівність виявляється досить чітко. Так, у 2004 році мали роботу, що відповідає набутим працівником професійному й освітньому рівням, чверть опитаних жінок (26%) і третина чоловіків (34%).

Ще більш чітко гендерна нерівність виявляється при аналізі зайнятості в державному й приватному секторах сфери праці [таблиця 8].

Таблиця 8

**Гендерний аспект розподілу працівників
за секторами зайнятості, %**

Сектор зайнятості	1994		2004	
	Стать		Стать	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
Державний	49	56	29	29
Приватний	3	10	16	31
Працюю й у тім, і в ін- шому	1	3	2	5
Не працюю	47	31	53	36

Десять років тому в державному секторі спостерігалося приблизно однакове співвідношення жіночої й чоловічої зайнятості. У 2004 році частка зайнятості

чоловіків у державному секторі значно скоротилася порівняно з 1994 роком, але, одночасно, майже в три рази збільшилася кількість чоловіків, що працюють у сфері приватного підприємництва (не обов'язково як власник). І для чоловічих трудових ресурсів цей шлях став головним каналом трудових переміщень. Питома вага чоловіків, що працюють у цьому секторі, за даними моніторингового опитування 2004 року становить третину (31%). Жінок же у сфері приватного підприємництва в 2004 році працювало у два рази менше, ніж чоловіків. Вони теж здійснювали переміщення у сферу приватного капіталу, однак набагато рідше. Зате значно, порівняно з 1994 роком, поповнили ряди непрацюючих: у складі непрацюючих їхня частка збільшилася з 47% до 53% (частка непрацюючих чоловіків, практично, за даними моніторингових опитувань, збільшилася незначно).

У цілому, як свідчать дані досліджень, що проводилися протягом десяти останніх років в Україні, гендерна нерівність у цей період практично не змінилася. Якщо і відбувалося «поліпшення становища жінок», то воно здійснювалося в рамках загального адаптаційного процесу пристосування населення до нових соціально-економічних умов існування.

Виникає питання: «А яка ж роль самих жінок у ліквідації фактів гендерної нерівності?». Очевидно, що глобальні зміни в соціальному житті людей складаються з індивідуальних зусиль окремих особистостей. Поки що не видно значних результатів подолання гендерної нерівності в сучасному українському суспільстві з ініціативи самих жінок, як кажуть, «знизу». Успіхи були досягнуті тільки в законодавчій сфері.

Правда, варто зазначити, що жіноча частина населення, за даними моніторингових опитувань 1999 і 2004 років, розуміє, що для здійснення життєвих планів, підвищення свого статусу в суспільстві необхідні впевненість і рішучість у досягненні своїх цілей, але саме цих особистісних якостей і не вистачає жінкам у більшій мірі, ніж чоловікам. Так, за даними вище зга-

даних опитувань, 38% опитуваних жінок відзначають, що їм не вистачає впевненості у своїх силах, частка «невпевнених» залишилася стабільною протягом розглянутого десятиліття. У чоловіків, порівняно з даними 1999 року, впевненість у своїх силах за останнє п'ятиліття збільшилася: 38% упевнених у своїх силах у 1999 році і вже 47% — у 2004 році.

Варто підкреслити, що головний шлях ліквідації гендерної нерівності — це «революція в розумах людей», насамперед звільнення свідомості населення від патріархатних гендерних стереотипів, що закріплюють цю нерівність. У сьогоденні ж патріархатні стереотипні уявлення щодо неповноцінності жінки, наприклад, у політиці як політичного діяча, панують у свідомості п'ятої частини опитаних чоловіків (опитування 2004 року) і десятої частини жінок. Може, ці дані, здавалося б, і не заслуговують на увагу, якби до них не приєднувалися 17% чоловіків і 12% жінок, узагалі, які не знають, що з цього приводу варто думати.

Таблиця 9

**Рівень загальної задоволеності життям
у жінок і чоловіків, %**

Рівень задоволеності життям	1999		2004	
	Стать		Стать	
	жінки	чоловіки	жінки	чоловіки
Зовсім не вдоволений	35	28	20	15
Скоріше, вдоволений	32	37	35	34
Важко сказати, задоволений чи ні	20	20	24	26
Скоріше, вдоволений	13	14	20	24
Не відповіли		1	1	1

Гендерна соціальна нерівність не завжди усвідомлюється індивідом, але як усякий вид нерівності, а значить, — і порушення принципу соціальної справедливості.

вості, його присутність у будь-яких сферах життя впливає негативно на індивідуальне соціальне самопочуття, на загальну задоволеність життям. Аналіз даних таблиці 9 свідчить, *що в різні тимчасові періоди зберігається менша задоволеність життям у жінок порівняно з чоловічою групою респондентів.* Однак для обох груп респондентів, як жінок, так і чоловіків, в останнє десятиріччя динаміка задоволеності життям є позитивною, хоча при цьому зберігаються свої гендерні відмінності.

Література

1. Гидденс Э. Социология.— М.,— 1999.— С. 218.
2. Lorber J. Paradoxes of Gender.— Yale University.— 1994.— Р. 14.
3. Лавріненко Н. Жінчина: самореалізація в семье и обществе (гендерный аспект).— К., 1999.— С. 12.
4. Лавріненко Н. В. Характеристика малих та середніх підприємств в Україні (гендерний аспект // Проблеми розвитку соціологічної теорії (Четверта Всеукраїнська соціологічна конференція).— К., 2004.— С. 190.
5. G. Becker. The Economics of Discrimination. (2d ed.) — Chicago: University of Chicago Press.— 1971.
6. Смелзер Н. Социология // Социс., 1992.— № 5.— С. 86.
7. Сорокин П. Система социологии: В 2-х т.— М., 1993.— Т. 2.— С. 125.
8. Friedan B. The feminine mystique.— Columbia University, 1963; Rich A. Of women born.— N.Y., 1976; Friday N. My mother — My self.— N. Y., 1977.
9. Гидденс Э. Социология.— М., 1999.— С. 219.
10. Классовое общество. Теория и эмпирические реалии.— К., 2003.— С. 99.
11. Гендерний розвиток в Україні. Реалії й перспективи.— К., ПРООН.— С. 22.

Natalia LAVRYNENKO

Institute of Sociology, National
Academy of Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

DYNAMICS OF GENDER INEQUALITY IN MODERN UKRAINE

Annotation

The formation of the independent Ukrainian state, which began after the collapse of the communist regime, has not automatically insured a decrease in gender inequality. We can observe a true paradox: even though the democratic way of the country's development is proclaimed, in practice the patriarchal mythology, which sees a woman only as a part of the family, is being revived and can easily be heard in the statements of different people and in mass-media. Besides, the family is declared to be the most important sphere for a woman, whereas in all other fields – job, politics, serious economic decision making – she is given the «second» after the man's role.

Patriarchal views of a substantial part of the country's population (according to the 2003 survey carried out by the Institute of Sociology of the NAS of Ukraine, this point of view is supported by approximately 40% of men and 20% of women) can explain the facts of discrimination of women in everyday life. The biggest evidence of gender inequality can be seen in such facts of our reality as:

- «double employment» of women in cities (serving the family plus job out of home);
- «triple employment» of women in villages (serving the family, professional job out of home, cultivating a personal plot and taking care of domestic animals), which leads to the physical exhaustion of women. The work day of a country-woman on average equals 17 hours (from the research «The country-woman of Ukraine»);
- existence of physical abuse in the family (according to sociological surveys that have been taking place since 1994, every 5th woman questioned had experienced being beat up

by her husband or lover). It is significant that the share of women who suffer physical abuse is stable and has not been decreasing over the last 10 years;

- existence of gender segregation in the sphere of professional employment. Gender professional segregation is the tendency of women's employment only on certain positions and professions. There are two types of gender segregation in the sphere of employment: horizontal and vertical. The horizontal professional segregation is an unequal distribution of women and men in the spheres of economy and professions. On Ukrainian job market the biggest concentration of women can be noticed in the fields that have to do with the service sphere: in trade there are around 75% of women, commerce system – 74%, medical service – 80%, public catering – 84% (Ukraine, 1997). Vertical professional segregation is a disproportional distribution of women in the position hierarchy. This can be especially noted in the sphere of management and administration – the higher the social status of the position is – the fewer women are there. On 01.10.2005 there was not a single female minister in Ukraine. According to the research in the sphere of private business (2001) there are 3 times fewer enterprises under control of women than under control of men.

- the situation of work payment discrimination is very typical. According to the monitoring research of the Institute of Sociology of NAS of Ukraine during the last ten years, the salaries of women make around 60% of the men's salaries. Gender differences are even more significant concerning incomes of the population in general;

- gender inequality shows also in the analysis of the employment in the state and private sectors. Ten years ago there was almost the same proportion of female and male employment in the state sector. In 2004 the share of male employment in the state sector has significantly decreased in comparison to 1994, yet, at the same time, the number of men who worked in the sphere of private entrepreneurship (not necessarily as owners) has almost tripled. For men this has become the most frequent way of labour transformations. According to the monitoring survey of 2004, the share

of men who work in this sector make one third (31%) of the general number of men. In 2004 there were 2 times fewer women in the sphere of private entrepreneurship than men. They also transfer into the sphere of private capital, but much less often. At the same time, compared to 1994, women have contributed to the number of unemployed: their share among the unemployed has increased from 47% to 53% (the share of unemployed men according to the monitoring surveys has increased insignificantly);

- representation of women in the country's authorities is not satisfactory. Women make only 5% of the deputies of Ukrainian parliament (the 15th convocation). From the time of proclaiming Ukraine's independence the share of women in the parliament has not been greater than 8%.

- there is no doubt that the stated facts of gender inequality affect the subjective estimation of the life chances and opportunities by the female respondents. (The research methods of J. Goldthorp, adapted to Ukrainian conditions, were used). Gender analysis of the answers shows that even in the conditions of very low life chances and opportunities to fulfil the needs that are typical for most of the Ukrainian population, gender differences appear with a striking conformity. In practically all positions of the questionnaire (which represent a whole variety of material and spiritual acquisitions, given to humans by civilization), women estimated their chances and opportunities as being lower than men's. Concerning opportunities of realizing some components of the life success, women's answers were especially pessimistic. This relates to a low estimation of the chances «to have an interesting, high-paid job», «to have good professional perspectives», «to have an opportunity to make their children's life better than their own». Even in such an elementary need as «to fully satisfy the need for groceries,» women's opportunities are in general much lower than men's. And, as a final detail, female respondents consider an opportunity to live a better life than their parents' twice as rare as male respondents. Half of all questioned women estimated their chances to be successful in life as very low (17% said that their chances were lower than those of the

majority of people and 33% believed they had no chances at all to be successful). Among male respondents the share of pessimistic answers was a lot less, and altogether made approximately one third of all answers (36%). The discovered gender inequality of life chances affects the opportunities to achieve a high or at least a proper social and economic status. Almost half of the questioned women believe that it is much easier for a man to acquire wealth in our society, and this point of view is supported by over quarter of the questioned men. This is proof of women's lower social and economic status in our society in comparison to men's.

In general, as shown by the results of the research that has been carried out over the last ten years, gender inequality during this period has barely been decreasing. Even if «improvement to the state of women» took place, it happened in the framework of a general adaptation process and people's adjusting to new social and economic conditions.